

কিতাপ পঢ়োঁ আহক - ৫

জয় ওজা

অসম সাহিত্য সভা

কিতাপ পঢ়ো আহঁক

অসমৰ ঢোল বাদ্য

শ্ৰী জয় ওজা

অসম সাহিত্য সভা

Asamar Dhol Bādya

A book about the musical instrument Drum
written by **Sri Jay Oza** and Published by
Sri Sailen Das, General Secretary, Asam
Sahitya Sabha, Chandra Kanta Handique
Bhavan, Jorhat- 785001, Price Rs.20.00 only.

© অসম সাহিত্য সভা

প্ৰকাশক :

শ্ৰী শৈলেন দাস

প্ৰধান সম্পাদক

অসম সাহিত্য সভা

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন

যোৰহাট - ৭৮৫ ০০১

প্ৰথম প্ৰকাশ :

৩ মাৰ্চ ১৯৯৮ খ্ৰীষ্টাব্দ

মূল্য : কুৰি টকা মাথোন

প্ৰচ্ছদ পট :

শ্ৰীৰঞ্জিত গগৈ

মুদ্ৰণ :

ববী প্ৰিণ্টিং এণ্ড বাইণ্ডিং হাউছ, সাতগাঁও, গুৱাহাটী-৭৮১০২৭

ভাৰতীয় তেল নিগমৰ ডিগবৈ সংমণ্ডলৰ অৰ্থ সাহায্যত প্ৰকাশিত

প্ৰধান সম্পাদকৰ একাষাৰ

ঢোল বাদ্যৰ ইতিহাস অতিকৈ প্ৰাচীন। এই বিশেষ বাদ্যযন্ত্ৰবিধ জনজাতীয় সমাজৰ পৰাই উদ্ভূত বুলি বিদ্বানসকলে অনুমান কৰে। অসমতো ঢোল বাদ্যৰ ব্যৱহাৰ যথেষ্ট প্ৰাচীন। পুৰণি অসমৰ বিয়াৰ বভাতল, বিহুতলী, আহোমৰ ৰজা, ৰাজ-বিষয়া আদি অহা যোৱা কৰা বাটছোৱাত ঢোল বাদ্যক বিশেষ মঙ্গল - সূচক বাদ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আজি কিছু বছৰ পূৰ্বে অসম সাহিত্য সভাই অসমৰ বাদ্যযন্ত্ৰ বিষয়ক এখনি গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰিছিল। অসমৰ ঢোল বাদ্য শীৰ্ষক গ্ৰন্থখনি এই বিষয়ক সভাৰ দ্বিতীয়খনি বিশেষ গ্ৰন্থ। সভাৰ ১৯৯৭-৯৮ বৰ্ষৰ প্ৰকাশন উপ-সমিতিয়ে এই গ্ৰন্থখনি সভাৰ কিতাপ পঢ়োঁ আহক আঁচনিৰ অধীনত প্ৰকাশৰ ব্যৱস্থা কৰে আৰু বিশিষ্ট শিল্পী - সাহিত্যিক শ্ৰীজয় ওজাক গ্ৰন্থখনি প্ৰণয়নৰ দায়িত্ব অৰ্পণ কৰে। শ্ৰীওজাই নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰতে গ্ৰন্থখনি যুগুতাই দিয়াৰ বাবে আমি সভাৰ তৰফৰ পৰা তেখেতলৈ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ। এই ছেগতে সভাৰ “কিতাপ পঢ়োঁ আহক” আঁচনিৰ গ্ৰন্থসমূহ প্ৰকাশৰ বাবে আৰ্থিক সাহায্য আগ বঢ়োৱাৰ বাবে ভাৰতীয় তেল নিগমৰ ডিগবৈ সংমণ্ডললৈ আমি আন্তৰিক ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছোঁ। গ্ৰন্থখনি প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰত সকলো সময়তে আমাক দিহা-পৰামৰ্শ আগ বঢ়োৱা বাবে সভাৰ মাননীয় সভাপতি ড° নগেন শইকীয়াদেৱলৈ আমাৰ শ্ৰদ্ধা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। গ্ৰন্থখনি প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰত আমাক বিশেষ ভাৱে সহায় কৰিছে সভাৰ প্ৰাক্তন প্ৰধান সম্পাদক শ্ৰীযুত অমল ৰাজখোৱা, পত্ৰিকা সম্পাদক ড° বসন্তকুমাৰ গোস্বামী, কেন্দ্ৰীয় কাৰ্যালয়ৰ সহকাৰী সম্পাদক ড° নি. গোবিন্দ সিংহ আদিয়ে। বাকলি পিঠিটো আঁকি দিছে উদীয়মান শিল্পী শ্ৰী ৰঞ্জিত গগৈয়ে। নিজৰ দায়িত্ব হিচাপে লৈ গ্ৰন্থখনি ছপা কৰি দিছে গুৱাহাটীৰ ববী প্ৰিণ্টিং এণ্ড বাইণ্ডিং হাউছৰ স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীৰাম চন্দ্ৰ কলিতাই। আটাইলৈ আমি আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ।

গ্ৰন্থখনিৰ সহায় পাঠক সমাজৰ পৰা সমাদৰ লাভ কৰিলে সভাৰ এই প্ৰচেষ্টা সাৰ্থক হোৱা বুলি অনুভৱ কৰিম।

৩ মাৰ্চ ১৯৯৮ খ্ৰীষ্টাব্দ

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন

যোৰহাট - ৭৮৫০০১

শ্ৰীশৈলেন দাস

প্ৰধান সম্পাদক

অসম সাহিত্য সভা

অৱতৰণিকা

অসমৰ 'ঢোল বাদ্য' সম্পৰ্কে অসমৰ জনসাধাৰণক, ঢোল নবজোৱাসকলক চমু আভাস এটা দিবলৈ এই পুথিখনি যুগুত কৰা হৈছে। বিষয়টি এনে ব্যাপক যে সেই সম্পৰ্কে পুথি যুগুতাবলৈ যোৱাতো এক দুঃসাহসিক যাত্ৰা স্বৰূপ। তথাপি, ওপজিবৰ দিনৰপৰা ঢোলৰ মাত শুনি, পিছত বুজন হৈ ছেও-চাপৰবোৰলৈ কাণ পাতি, বজাব পৰা দিনত মাজে মাজে দুচাপৰ এচাপৰ বজোৱাৰ অভিজ্ঞতাৰে ঢোলৰ শব্দবোৰ বতাহৰপৰা কাগজলৈ অনাৰ দুঃসাহসিক যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিলোঁ। এই যাত্ৰাত 'প্ৰান্তিক' আলোচনীৰ মুখ্য সম্পাদক ভবেন্দ্ৰনাথ শইকীয়া আৰু সম্পাদক প্ৰদীপ বৰুৱাই যোগোৱা সাহসৰ কথা উল্লেখ কৰিবই লাগিব।

এই পুথিত বৰ্ণিত ঢোলৰ গঠন প্ৰণালী সম্পৰ্কীয় তথ্যখিনি দিছে কৰঙাৰ জনাজাত মুছিয়াৰ ৰোশেষ্বৰ গগৈয়ে। 'পানী তোলা ছেও' দুটা আৰু 'চলনা' বাদ্যৰ বোলসমূহ আনিছোঁ কৰঙা গন্ধীয়া গাঁৱৰ লক্ষীনাথ গগৈৰপৰা। 'ঢুলীয়া হাত'ৰ মালিতা, বাদ্য বা পালচ, কেইটামান 'ঘাত'ৰ বোল আদি দি সহায় কৰিছে আজীৱন ঢোলৰ সাধক নৰাম ওজা আৰু তেখেতৰ দুজন শিষ্য জীৱন গন্ধীয়া ওজা আৰু টংক গগৈ ওজাই। চৰাইবাহীৰ অকণ ওজাইও পুথিখনি যুগুতোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰিছিল। সকলোৰে শলাগ ললোঁ।

"অসমৰ 'ঢোল বাদ্য' : এটি চমু পৰিচিতি" ত ওজাৰ ঢোলৰ প্ৰায় সকলো কথাই চমুকৈ হ'লেও আলোচনা কৰিবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। ভালে সংখ্যক ঢুলীয়া হাতৰ মালিতা আৰু বাদ্য-বোল সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল যদিও শুদ্ধ-অশুদ্ধ নিৰ্ণয়ত অসুবিধা হোৱা হেতুকে এই পুথিত দিব পৰা নগ'ল বা আলোচনালৈও আনিব পৰা নগ'ল। ওজা অনুসৰি ঢোল বাদ্যৰ হাত - লাগ - ঘাত - মালিতা আদি বেলেগ বেলেগ হোৱাতোৱেই এই ক্ষেত্ৰত প্ৰধান অন্তৰায়। এই পুথিত উল্লেখ কৰা সমূহতো অমিল বা ভুল চুক থাকিব পাৰে। জনালোকে আঙুলিয়াই দিলে কৃতাত্ম মানিম।

জয় ওজা

২৪/২/৯৮ ইং

এক

শাস্ত্ৰীয় সংগীত মাৰ্গত চাৰি প্ৰকাৰ বাদ্যযন্ত্ৰৰ উল্লেখ আছে। ঢোল তাৰ ভিতৰৰে আনন্দ যন্ত্ৰৰ অন্তৰ্গত। জন্তুৰ ছালেৰে ছাই লোৱা বাদ্যযন্ত্ৰবিলাককে আনন্দ যন্ত্ৰ বোলে। আমাৰ ইয়াত দবা, দামামা, গোমুখ, কহালা, নাগাৰা, পটহ, দংকা, দিগ্গিম, দুন্দুভি, জয়ঢাক আদি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ঢোলৰ প্ৰচলন আছিল যদিও অসমীয়া সংস্কৃতিত ঢোল বুলিলে বৰ্তমানে 'জয়ঢোল', 'ঢেপা ঢোল', 'বৰঢোল', 'ওজাৰ ঢোল' আদি কেইপ্ৰকাৰমান ঢোলহে জনপ্ৰিয় হৈ পৰিল। এই কেইবিধৰ ভিতৰতো আকৌ 'ওজাৰ ঢোল'ৰ জনপ্ৰিয়তা অধিক বুলিব পাৰি। উজনি অসমত ঢোল বুলিলে 'ঢুলীয়া ওজা' সকলে বজোৱা 'ওজাৰ ঢোল' টিকে বুজে। এই ঢোলটি বিহুৰ আনুষংগিক বাদ্য বাবে বহুতে এই বাদ্য বিধক 'বিহু-ঢোল' বুলিও কয়। কোনো কোনোৱে 'পাতি-ঢোল' বুলিও ক'বলৈ বিচাৰে। তলত আমি এই 'ওজাৰ ঢোল' টিৰে উৎপত্তি, গঠন, বিকাশ আদি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ আগবাঢ়িছোঁ। আমাৰ আলোচনাত 'ঢোল বাদ্য' বুলিলে ওজাৰ ঢোলৰ কথাকে বুজিব লাগিব।

ঢোল বাদ্য অসমৰ অতি পুৰণি বাদ্য আৰু অসমৰ মাটিৰ মানুহৰ অতি আপোন বাদ্য। উজনি অসমত এনে এখন গাঁও নাই য'ত বিহু-ঢোল এটা বিচাৰি পোৱা নাযাব। অতি জনপ্ৰিয়, পুৰণি, 'বজা দিনীয়া' বাদ্য হ'লেও ওজাৰ ঢোলৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে সঠিক তথ্য পাবলৈ টান। তেজপুৰত পোৱা প্ৰাচীন ভাস্কৰ্যত ঢোল বা ঢোলোকৰ চিত্ৰ আছে। মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণতো 'বীৰ ঢাক - ঢোল বাজে, তৰল ডগৰ দণ্ডি, শৰদ শুনিয়া কোলাহল' বুলি ঢোলৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সূৰ্যখৰি দৈৱজ্ঞইও তেওঁৰ দৰং ৰাজবংশাৱলীত 'শংখ - ঘণ্টা - কৰতাল, দুন্দুভি বজাৰে ভাল, ঢাক - ঢোল ডগৰ নাগাৰা' বুলি ঢোলৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। মহাভাৰততো ঢোলৰ কথা উল্লেখ হৈছে। ঢোলৰ কথা শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ কীৰ্তনতো পোৱা যায়— 'কাহালি মহৰী ঢাক-ঢোল ভেৰী মৃদংগ খঞ্জৰী। তাল কৰতাল বাৰে সৰে কৃষ্ণক আৰৰি।।' ঢুলীয়া ওজাসকলে ৰচনা কৰা এখন মালিতা আছে, মালিতাখনত কোন যুগত কোন ঢুলীয়াই ঢোল বজাইছিল সেই কথা উল্লেখ কৰা হৈছে—

'সত্যযুগে পাতিছিল হৰ-গৌৰী বিয়া। তেতিয়া বজাইছিল ঢোল অনাদি ঢুলীয়া।। ত্ৰেতাযুগে পাতিছিল শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ বিয়া। তেতিয়া বজাইছিল ঢোল বিনন্দী ঢুলীয়া।। দ্বাপৰত পাতিছিল ৰুক্মিণীৰ বিয়া। তেতিয়া বজাইছিল ঢোল নন্দী ঢুলীয়া।। কলিযুগে দেৱবংশী ৰাজা নামি যায়। সোধন ঢুলীয়াই ঢোল বাই আনিলে নমাই।।' (মালিতা অংশৰ আন এটা ৰূপো পোৱা যায়। দুয়োটা ৰূপৰ ভিতৰত যুগ বিভাজনত খেলি - মেলি থাকিলেও ওজাকেইজনৰ নামৰ খেলি - মেলি নাই।) উদ্ধৃত কৰা মালিতাৰ মতে সোধন ঢুলীয়া হ'ল আহোম স্বৰ্গদেউ চুকাফাৰ ৰাজসভাৰ ঢুলীয়া বা চুকাফাৰ দিনৰ ঢুলীয়া। কিন্তু প্ৰাচীন কালত

বা চুকাফাৰ দিনত প্ৰচলিত সেই ঢোলৰ আকাৰ - প্ৰকাৰ ছেও- চাপৰ আদিৰ লগত আজিৰ ঢোলৰ আকাৰ- প্ৰকাৰ, ছেও- চাপৰৰ কিমান মিল আছে টপৰাই কোৱা টান ।

ওজাৰ ঢোলৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে ঢুলীয়াসকলৰ মাজত এখন সুদীৰ্ঘ মালিতা প্ৰচলিত হৈ আছে। ঢুলীয়াসকলৰ মাজত যুঁজ লাগে, অৰ্থাৎ প্ৰতিযোগিতা হয় । ‘ঢুলীয়া যুঁজ’ত এটা পক্ষই আনটো পক্ষক প্ৰায়ে ঢোলৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন সোধে । উত্তৰত ইটো পক্ষই এনেদৰে মালিতা মাতি শুনায় —

*** শুনা সভাসদ মোক নধৰিবা দায় । ঢোলৰ উৎপত্তি কওঁ গুৰুক ধিয়াই ॥ আদি সত্য যুগে বাদ্য ভৈল উতপন । কৈলাসৰ মহাদেৱে ঢোলৰ জনম ॥ গোলোকৰ চাম গুটি কৃষ্ণে দিলে ব্ৰহ্মাৰ হাতত । ব্ৰহ্মাই অপিলে গুটি ঋষি নাৰদত ॥ সেই চাম গুটি নিয়া পৃথিৱীত পঁচাই । শেষ নিশা দুই পাতি চাম ফুটিয়া ওলাই ॥ *** মহা ধৰ্মে আসি ভৈলা চামৰ মাজে সাৰ । বিশ্বকৰ্মাই কাটি আনি কান্ধত ল'লে ভাৰ ॥ শুকমল বাঢ়ৈয়ে ঢোল কৰিলে গঠন । *** ধীৰৰৰ বীৰ্যে জন্ম ভৈল মুছিয়াৰ । খোল মৃদং গন্ধৰ্বৰ বাদ্য ছাইল অপাৰ ॥ ভৰণ কহন বলো আৰু যে ভোলাই । চাৰি যুগত এই চাৰি মুছিয়াৰে চায় ॥

মালিতাখন অৱশ্যে প্ৰকৃত তথ্যভিত্তিক বা ঐতিহাসিক বুলিব নোৱাৰি । এনে ধৰণৰ মালিতাৰপৰা ঢোল বাদ্যৰ উৎপত্তিৰ সঠিক কাল ঠাৱৰ কৰা টান । ঢোল বাদ্যৰ প্ৰচলন সম্পৰ্কেও ঢুলীয়া ওজাসকলে এনে ধৰণৰ মালিতা এখন গোৱা শুনা যায় —

প্ৰথমতে আসি ৰাজা চুকাফা মহাৰাজ । নানা বাদ্যৰ বাজনা কৰে ৰজাৰ চৰাত ॥ কৰিলেক তিনি- হাত (তিনিখন ঢুলীয়া হাত) ৰজাৰ সভাত । নেগেৰা টোকাৰী ঢুলীয়া বটা খ্যাত ॥ সিদিনাৰ হস্তে ঢোল খ্যাত সৰ্ব ঠাই ॥

এই মালিতাখন ইতিহাস নহ'লেও ঐতিহাসিক ইংগিত এটা অৱশ্যে ইয়াত নথকা নহয় । চুকাফাৰ দিনৰ ঢোলৰ ছেও- চাপৰৰ লগত আজিৰ দিনৰ ঢোলৰ ছেও চাপৰ নিমিলিব পাৰে, কিন্তু তেতিয়াৰপৰা এতিয়ালৈকে বাদ্য বিধৰ ধাৰাবাহিকতা এটা সুন্দৰভাৱে ৰক্ষা পৰি আছে । চুকাফাৰ আদি দেশ টাই দেশ বা ব্ৰহ্মদেশ । ইফালে তথ্যভিত্তিক মহলৰ আলোচনাৰপৰা জানিব পৰা গৈছে যে উজনি অসমৰ ওজাসকলে বজোৱা আৰু বিহুত বজোৱা ঢোলৰ গঢ়ৰ ঢোল টাই দেশ বা ব্ৰহ্মদেশত এতিয়াও ব্যৱহাৰ কৰা হয় । তেনেহ'লে এই কথা উল্লেখ কৰিলে বোধকৰো ভুল কৰা নহ'ব যে বিহুৰ দৰে অসমৰ ঢোল-বাদ্যও বা ওজাৰ ঢোলো অসমীয়া সংস্কৃতিত আহোমসকলৰ বিশেষ অৱদান । বিহুৰ দৰে উজনিৰ ঢোল বাদ্যইও আহোমসকলৰ ৰাজত্ব কালত এটি নিটোল ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰিছে । আহোম ৰাজ্যৰ (তাহানিৰ) সীমাৰ ভিতৰত ঢোল বাদ্যৰ ব্যাপক প্ৰচলন আৰু প্ৰচুৰ জনপ্ৰিয়তালৈ চাই এইবোৰ কথাই আচল কথা বুলি কব পৰা যায় ।

ওজাৰ ঢোল (বা বিহু- ঢোল) বিশেষভাৱে তৈয়াৰ কৰা ঢোল । এই ঢোলৰ খোলাৰ বাবে চাম গছৰ বা কঁঠাল গছৰ সাহ অংশ বিশেষ উপযোগী । ভোগ চুটি হাতৰ এহাত এমুঠি বা মঙহাল আঙুলিৰে আঠাইশ / উনত্ৰিশ আঙুলমান জোখৰ কাঠ এডোখৰ লৈ ভিতৰখন খুলি ফোপোলা কৰি, বাহিৰখন কুন্দত দি মিহি আৰু ঘূৰণীয়া কৰি ল'ব লাগে । খোলা ঠিকমতে খুলিব পাৰিলেহে মাত ভাল হয়, বোল স্পষ্টকৈ বাজে আৰু ব্যৱহাৰ কৰিবলৈও সুবিধা । খোলাটো সাধাৰণতে আধা ইঞ্চিৰ অলপ বেছি ডাঠ হ'ব লাগে । খোলাটোৰ বাঁওফালে বহল আৰু সোঁ-ফালে সামান্য ঠেক । অভিজ্ঞসকলে বাঁওফালতকৈ সোঁ - ফালটো এক ইঞ্চিমান ঠেক হ'লে খোলা দেখিবলৈ ভাল হয় আৰু বজাবলৈও ভাল হয় বুলি কয় । খোলাৰ বাঁও মূৰটো ‘মলুৱা’ লগাব পৰাকৈ মিহি আৰু সোঁ মূৰটো ‘ফৰিঙা’ লগাব পৰাকৈ খোপ কটা হ'ব লাগে । ‘মলুৱা’ ছালেৰে তৈয়াৰী; বিশেষভাৱে গঁথা । ‘ফৰিঙা’ বাঁহৰ । সোঁফালৰ ছালখন ফিটফিটিয়া হ'বলৈ নিদিয়াটোৱেই হ'ল ঢোলৰ ‘ফৰিঙা’ৰ কাম ।

ঢোল চাবৰ বাবে মৰা গৰুৰ শুকান ছালৰ প্ৰয়োজন । সেই বুলি যি কোনো গৰুৰ গাৰ যি কোনো অংশ ছালেৰে ঢোল চাব নোৱাৰি । ওজাৰ ঢোল চাবৰ বাবে গৰুৰ ভিঙিৰপৰা আগ ঠেঙৰ পীৰালৈকে এই অংশৰ ছালৰহে প্ৰয়োজন । টিকাৰ ছাল বৰতিৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয় । আকৌ গাধা গৰুৰ (চাল-চলনত ধীৰ - গভীৰ) ছালেৰে (উল্লেখ কৰা অংশ) ওজাৰ ঢোল চাব নোৱাৰি, ইহঁতৰ ছাল ডাঠ । নোম দীঘল গৰুৰ ছালো একেই । ঢোল চাবৰ বাবে নোম চুটি চেঙা বা চোকা (চাল-চলনত খৰতকীয়া) গৰুৰ ছালহে বেছি উপযোগী । আকৌ, বুঢ়া গৰুতকৈ নোম চুটি দমৰা বা চেউৰী গৰুৰ ছাল বেছি ভাল । পাতল । ওজাৰ ঢোল চাবলৈ অনা ছালখন শুকানে শুকানে মাটিত মেলি লৈ নোমৰ ওপৰত ধূলি বা বালি ছটিয়াই কটাৰীৰ গাদী বা আন কিবা সামান্য ধাৰ থকা সঁজুলিৰে ঘঁহি দিলে নোমবোৰ গুচি যায় । পিছত ছালখন তিয়াই চাৰি-পাঁচোটামান খুটি মাৰি ফিটকৈ মেলি কটাৰীৰ গাদী বা তেনে ধৰণৰ সঁজুলিৰে ‘কুঁহিব’ - অৰ্থাৎ ঘঁহিব লাগে । ‘কুঁহিলে’ ছালৰ ওপৰত থকা মলি-মূলা মাখিছাল আদি অপ্ৰয়োজনীয় অংশবোৰ আঁতৰি যায় । ছাল ‘কুঁহিব’ বা মলি-মূলা আঁতৰাব জনাৰ ওপৰতো ওজাৰ ঢোলৰ মাত ভাল বেয়া হোৱা কথা কিছু নিৰ্ভৰ কৰে । ‘কুঁহি’ থাকিলে ছাল পাতল হৈ গৈ থাকে । ঢোল চোৱা ছালখন আমি সচৰাচৰ ব্যৱহাৰ কৰা কাগজ দুখন আঠা লগালে যিমান ডাঠ হয় তাতকৈ বেছি ডাঠ হ'ব নালাগে । বাঁওফালৰ ~~খন~~ তাতকৈও সামান্য পাতল হ'লেহে বেছি ভাল । সাধাৰণতে গৰুৰ ছালেৰেই ঢোল চোৱা হয় যদিও বাঁওফালে কাচিৎ ছাগলীৰ ছালো ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায় । মুছিয়াৰসকলে ঢোল চোৱা ছালৰ শ্ৰেণী বিভাগ কৰি গৈছে — উত্তম, মধ্যম আৰু নৰম । এফালে উত্তম আৰু এফালে নৰম ছালেৰে ঢোল চাব নোৱাৰি । দুয়োফালে একে ছাল, অৰ্থাৎ উত্তমৰ লগত উত্তম বা নৰমৰ লগত নৰম ছাল দিহে ঢোল চোৱা হয় ।

ঢোলৰ বহল ফালে, অৰ্থাৎ বাঁওফালে 'তালি' আৰু ঠেক ফালে অৰ্থাৎ সোঁ- ফালে 'কোবনি' বোলে। 'কোবনি'ক কোনো কোনোৱে 'কোবা' বুলিও কয়। ওজাৰ ঢোলৰ ওপৰত থকা ছালৰ ঠেক ফিটাবোৰক 'বৰতি' বোলা হয়। 'বৰতি'য়ে 'তালি' আৰু 'কোবনি'ক টনা-টনি কৰি ঢোলৰ মাতৰ (সুৰৰ) সমতা বন্ধা কৰে। ঢোলৰ মাত মিলোৱা বা সুৰ বন্ধা কাৰ্যক 'সৰ ধৰা' বুলি কয়। বহুতে ইয়াক 'ঢোল টনা' বুলিও কোৱা শুনা যায়। 'বৰতি' লৰিলে (ঢিলা হ'লে) 'সৰ' লৰে, 'সৰ' লৰিলে ঢোল বজাবলৈ কঠুৱা হয়, বোল স্পষ্টকৈ নাবাজে। ওজাৰ ঢোলৰ 'তালি' ফালেই 'সৰ' ধৰা যায়। 'সৰ' ধৰোঁতে (বা সুৰ বান্ধোতে) 'মলুৱা' ত খুন্দিয়াই - খুন্দিয়াই 'বৰতি' টান-ঢিলা কৰে। ওজাৰ ঢোল বা বিহু-ঢোল চোৱা ছাল দুখনৰ নাম 'চাৱনি' ছাল। 'তালি'ৰ 'চাৱনি' ছাল বেছি ফিটফিটীয়াকৈ ৰখা হয় আৰু 'কোবনি'ৰ 'চাৱনি' ছাল অলপ ঢিলাকৈ ৰখা হয়। ঢোল চোৱাৰ আগে আগে 'চাৱনি' ছালকেইখন পানীত তিয়াই ঢোলৰ খোলাৰ মুখতকৈ সামান্য ডাঙৰকৈ আৰু ঘূৰণীয়াকৈ কাটি ল'ব লাগে। প্ৰথমতে 'কোবনি'ৰ 'চাৱনি'য়েই লগাবৰ নিয়ম। 'কোবনি'ৰ ফালে ঢোলৰ খোলাৰ মুখত ছালখন থৈ মুখৰ সমানকৈ সজা বাঁহৰ 'খাৰুৱা' এটাত ছালখন বিশেষ কৌশলেৰে মেৰিয়াব লাগে। এই খাৰুৱাটোকে (খাৰুৱা বাঁহৰ সৰু কামীৰে ঘূৰণীয়াকৈ তৈয়াৰ কৰা হয়) পিছত বৰতিয়ে টানে। 'খাৰুৱা'টোক কোনো কোনোৱে 'মলুৱা' বুলি কয় যদিও ইয়াৰ আচল নাম 'কুৰল'। এই 'কুৰল'কৈ 'ফৰিঙা'ই পিছত খোপনি দি ধৰে। তিতি কোমল হৈ থকা 'কোবনি'ৰ ছাল ভালকৈ শুকালেহে 'তালি' ফালে ঢোল চাব পাৰি। 'তালি'ৰ 'চাৱনি' ছাল তালিমুখত দি প্ৰথম 'মলুৱা' গাঁথে। ইয়াক কোনো কোনোৱে 'উকা মলুৱা' আৰু কোনো কোনোৱে 'ওজা বাচনি মলুৱা' বোলে। 'তালি'ৰ ছাল তিতি কোমল হৈ থকা অৱস্থাতে 'ওজা বৰতি'ৰে ঢোলত প্ৰথম 'সৰ' ধৰা হয়। ডেৰ ইঞ্চিমান আঁতৰে আঁতৰে দিয়া বৰতিৰে 'ওজা বাচনি মলুৱা' আৰু বিপৰীত ফালে থকা 'কুৰল'ক টনা-টনি কৰোঁৱাই 'তালি'ৰ ছাল ফিটফিটীয়াকৈ ৰখা হয়। ঢোলত জয়জয়তে লগোৱা এই কেইডাল বৰতিকে 'ওজা বৰতি' বোলে। ঢোলৰ প্ৰথম 'সৰ' ধৰাক 'পানী সৰ ধৰা' বোলে। 'পানী সৰ ধৰা' মানে ঢোলৰ 'চাৱনি' ছালৰপৰা প্ৰথম শব্দ উলিয়াবলৈ যত্ন কৰা। 'পানী সৰ ধৰা'ৰ পাছত 'তালি' ফালে 'কূটনী' ছাল লগোৱা হয়। এইখন ছালক কোনো কোনোৱে 'কাটনী ছাল' বুলিও কয়। (কূটনী বা কাটনী ছাল ঢোলৰ তালি ফালে চাৰিও মেৰে মূল ছালৰ বা চাৱনিৰ ওপৰত লগোৱা হয়। এই ছাল এক ইঞ্চি/ডেৰ ইঞ্চিমান বহল আৰু মূল ছালতকৈ ডাঠ)। 'কূটনী' ছাল লগায়েই 'মলুৱা' গাঁথিব লাগে। 'মলুৱা' গাঁথিবৰ বাবে লোৰ সৰু বটালী এটাৰে প্ৰায় আধা ইঞ্চিমান দূৰে দূৰে 'কূটনী' আৰু 'চাৱনি' ছাল ফুটাই ল'ব লাগে। 'মলুৱা' গাঁথৰ পিছত 'কূটনী' ছালখন আধা ইঞ্চিমান বহলকৈ ৰাখি চাৰিও মূৰে ধুনীয়াকৈ কাটি পেলাব লাগে। এখন ছালত 'মলুৱা' গাঁথিব নোৱাৰি বাবেই

'কূটনী' ছাল ছটাৰ প্ৰয়োজন হয়। 'কূটনী' ছালখনে 'তালি'ৰ 'চাৱনি' হেঁচা মাৰি ধৰিব নোৱাৰাকৈ দুয়োখন ছালৰ মাজত অতি সৰু সৰু বাঁহৰ কাঠি ভৰাই দিব লাগে। তেহে 'তালি'য়ে মাতে। নহ'লে 'তালি' গেঠেলা হয়।

বিহু-ঢোল এটা চাবৰ বাবে সঁজুলি হিচাপে - কেইটামান বাঁহৰ খুটি, কেইডালমান লো-ৰ চেপেনা, কেইটামান বিভিন্ন ধৰণৰ হাতুৰী, এটা বিন্ধনা, এটা বটালীৰ প্ৰয়োজন।

ওপৰত ঢোলৰ বিভিন্ন অংশৰ নাম উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। তালি, কোবনি, চাৱনি, মলুৱা, ফৰিঙা, কুৰল, সৰধৰা, খাৰুৱা, কূটনী বা কাটনী আদি শব্দবোৰ সৰ্বসাধাৰণৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত হোৱা শব্দ। ইয়াৰে কেইটামান শব্দ অভিধানত পালেও আটাইকেইটা শব্দ পোৱা নাযায়। উদাহৰণ স্বৰূপে হেমকোষত 'কূটনী' শব্দটো আছে, 'কূটনী' নাই। 'কূটনী'ৰ প্ৰসংগত দিয়া এটাও অৰ্থ ঢোল বাদ্যত খাপ নাখায়। আকৌ 'কাটনি' আছে, তাৰ অৰ্থও ঢোলৰ লগত খাপ নাখায়; 'কাটনী' নাই। 'কুৰল'ৰ অৰ্থ হেমকোষত 'পাছি' আদিৰ মুখত বন্ধা কামী, বাও' — এই বুলি দিয়া আছে। এই অৰ্থ ঢোলৰ লগত খাপ খোৱা। 'খাৰুৱা' শব্দটোও হেমকোষত পোৱা যায়। অৰ্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে— 'দুই মূৰ মোটোকাই কোনো বস্তুত লগাই দিয়া গোটা লো।' আমাৰ খাৰুৱা কিন্তু লো-ৰ নহয়, বাঁহৰ। সেইদৰে অভিধানত পোৱা 'ফৰিঙা' শব্দটোৰ অৰ্থ ঢোলৰ লগত অলপহে খাপ খুৱাব পাৰি। ফৰিঙা- বাঘধেনু বা ছিটিকা ওফৰাবলৈ লগোৱা কিটিপ, কজক। 'তালি'ৰ আভিধানিক অৰ্থ হাতৰ চাপৰি। ঢোল বাদ্যৰ 'তালি' মানে হাতেৰে আঘাত কৰা বাঁওফালৰ ছাল বা 'চাৱনি'। সেইদৰে ঢোলৰ 'কোবনি'ৰ অৰ্থ হ'ল মাৰিৰে কোবাই আঘাত কৰা সোঁফালৰ ছাল বা 'চাৱনি'। হেমকোষৰ অৰ্থ হ'ল — 'যন্ত্ৰৰ কোনো এভাগ, যি ভাগ হেঁচা খাই থাকিলে কুঁচি থাকে, হেঁচা কমিলেই আন এভাগক ঠেলা মাৰে।' ঢোলৰ কোবনিৰ ঠেলা- ঠেলিৰ কোনো কথা নাই। তেনেহ'লে দেখা যায় অভিধানত শব্দবোৰ পালেও ঢোল বাদ্যৰ লগত খাপ খোৱা অৰ্থ পাবলৈ নাই, সেয়েহে ইবোৰক 'মুখে মুখে প্ৰচলিত শব্দ' বুলি কোৱা হৈছে।

ঢোল বাদ্যৰ বিভিন্ন অংশৰ নাম সূচনা কৰা শব্দবোৰ ঢুলীয়া ওজাসকলে পৰিবেশন কৰা মালিতাতো পোৱা যায় —

*** একদিনা নাৰায়ণে মনতে গুণিলে। নানা বাদ্যগণ প্ৰভু স্ৰজন কৰিলে।। ঢাক- ঢোল, কলি- তেৰু কুৰুলি মুৰুলি। তবলা- খঞ্জৰী-গগনা- ডম্বৰু টোকাৰী। *** বজুগুণে বৰতি বজুগুণে কায়।। চন্দ্ৰৰ কাৰল কুৰল ফৰিঙাহতি। তালি কুতান- কাটনী কোবত পুৰুষৰ নাতি।। *** দহোটা খুটি মাৰি ছাল ৰ'দত শুকাই। পাঁচ ভাগ ছাল কাটি ঢোলত লগাই।। *** নন্দী ভৃঙ্গি পাৰিষদক আদেশ কৰিলে। মলুৱা কনাৰি ফৰিঙা জনম ধৰিলে।। নাবাজে

হাতেৰে ঢোল বাই কেন কৰি। গজে কংশ হিৰণ্যাক্ষ সৈতে আছে তপ কৰি।।
সেই বাঁহ কাটি আনি সাজিলেক মাৰি। তেবেসে বাজিলে ঢোল ধিনদাওঁ
কৰি।।***

ঢোলৰ মাৰিডাল ঢোলটোৰ তালি ফালৰ সমান জোখৰ (বহলৰ) হ'ব লাগে। তেহে
চাপৰ বজাবলৈ ভাল হয়; কোবনিৰ মাজত, য'ত প্ৰকৃততে পৰিব লাগে তাত মাৰটো (বা
কোবটো) পৰে। ঢোলৰ মাৰিৰ হাতেৰে মুঠি মাৰি ধৰা অংশটো শকত আনফালে খীন বা
চিচিৰা। ঢোলৰ মাৰিৰ মূৰটো সৰু গুটি এটাৰ নিচিনা কৰি লোৱা হয়। ঢোলৰ মাৰি সদায়
বাঁহৰ গুৰি অংশৰেই সাজিব লাগে। ঢোলটো ওলমাই ল'বৰ বাবে কুৰল আৰু মলুৱাৰ
লগত বন্ধা দুগছ 'কনাই' (এইটোও প্ৰচলিত শব্দ) থাকে। দুয়ো গছ কনাইক বৰতিৰে
সংযোগ কৰি 'কনাই-জৰী' কৰি লোৱা হয় যদিও 'কনাই-জৰী'ৰ লগত গামোছা এখন
ল'লেহে ঢোল ওলমাই ল'বলৈ সুবিধা হয়। ঢোল বজাবলৈ হ'লে ঢোলটো বাঁও কান্ধত
ওলমাই ল'বৰ নিয়ম। বজাওঁতে বাঁও ভৰিৰ গোৰোহা সামান্য দাঙি ঢোলটো বাঁও কৰঙৰ
ওপৰত লৈ সোঁ কৰঙেৰে সমতা ৰাখি বজাব লাগে। তেহে ছেও চাপৰ বজোৱাত সহজ
হয়। ঢোলৰ কনাইত জুনুকা বান্ধি ল'লে বাজনাবোৰ শুনিবলৈ ভাল হয়। বজাবৰ সময়ত
ওজাৰ ঢোলৰ কোবনিৰ ছাল ফিটফিটিয়া হৈ থাকিলে (তাপ পালেই ছাল ফিটফিটিয়া হয়)
বজাই ভাল নালাগে, বোল নুঠে। ছাল তেনে হৈ থাকিলে হাতেৰে হেঁচি কোমলাই ল'ব
লাগে। হাতেৰে হেঁচি কোমলাব নোৱাৰিলে জাতি লাউৰ পাত সানি ল'ব লাগে বা সেমেকা
ঠাইত কোবনি তল ফালে কৰি থৈ দিব লাগে। (আন ঠাইত হ'লেও ঢোল এনেদৰেই থবৰ
নিয়ম)। এনেদৰে কোবনি কোমলাই লোৱাকে 'ঢোল পেলাই লোৱা' বোলে। 'পৰি থকা'
অৰ্থাৎ কোবনিৰ ছাল কোমল হৈ থাকিলেহে ঢোল বজাবলৈ ভাল হয়। ওজাৰ ঢোলৰ
মাত সেয়ে দিনৰ ভাগতকৈ নিশাৰ ভাগত বেছি মধুৰ যেন লাগে।

ওজাৰ ঢোলৰ মূল বোল কোনো কোনোৰ মতে তিনিটা — 'ঘিন খিত দাওঁ' আৰু
কোনো কোনোৰ মতে চাৰিটা — 'দাওঁ ঘিন তাঘেন খিত'। ওজাসকলে গোৱা মালিতাত
ওজাৰ ঢোলৰ মূল বোলৰ উল্লেখ হৈছে — 'ঘিনে ব্ৰহ্মা খিতে বিষ্ণু দাওঁৰে মহেশ্বৰ বগৰত
সৰস্বতী বিদ্যা বাদ্য চৰাচৰ।।' তিনিটাই হওক বা চাৰিটাই হওক মুঠতে এই বোল বা
বাদ্যধ্বনিকেইটাৰপৰাই চলনা, বুলনি, চোচনি, খৰচনা, গত-পালা, ঘাত, লাগ বা লাক,
চাৰনি চাপৰ, দবনি চাপৰ, কূটনী চাপৰ, ছাঁৰা হাত, নানান বিহুৰ ছেও (ছাৰালি ছেও,
কছাৰী ছেও, ধেমেলীয়া ছেও, খৰা ছেও আদি) আদি বোল বা বাদ্য বা বাদ্য ধ্বনিৰ সৃষ্টি
হৈছে।

ওজাৰ ঢোলৰ কোবনিৰ আঘাত স্থান কোবনিৰ মাজত, তালিৰ আঘাত স্থান কনাইৰ
ওচৰত। ঢোলৰ মাৰিৰ মুঠিটোত সোঁ হাতেৰে নিয়মীয়াকৈ ধৰি কোবনিৰ সঠিক ঠাইত

আঘাত কৰিলে 'ঘিন' বোল ধ্বনিত হয়। বিশেষ টিপা দি মাৰি ডালেৰে কোবনিত কোবাই
ঢেঁপা মাৰি ধৰিলে 'খিত' বোল বাজে। বাঁও হাতৰ আঙুলিকেইটা সামান্য ফাঁক কৰি
স্বাভাৱিকভাৱে হাতৰ তলুৱাৰে তালি পাতৰ কনাইৰ ওচৰত আঘাত কৰিলে 'দাওঁ' বোল
বাজে। আঙুলিকেইটা ঢেঁপা মাৰি ধৰি তালিৰ সামান্য মাজলৈ আঘাত কৰিলে অতিৰিক্ত
'দিন' বা 'ধিন' বোল বাজি উঠে। এই একে অৱস্থাতে তালিত আঘাত কৰি ঢেঁপি ধৰিলে
আন এটি অতিৰিক্ত বোল 'দাচ্' বাজি উঠে। এটা আঙুলিৰে তালিত আঘাত কৰিলে 'তৌ'
বোল বাজে। 'তৌ' বোল বজাবলৈ তালিৰ একেবাৰে কাষত আঘাত কৰিব লাগে।
ওজাসকলৰ মতে 'তৌ' বোলকে 'তকৰ' বোলা হয়। স্বাভাৱিকভাৱে হাতৰ তলুৱাৰে
তালিত আঘাত কৰাৰ ঠিক পাছতে কোবনিত মাৰিৰে আঘাত কৰিলে ওজাৰ ঢোলৰ মূল
চাৰিটা মূল বোলৰ 'তাঘেন' ধ্বনিত হয়। কোবনিত অতি ঘন ঘনকৈ কোব দি তালিৰ
ওপৰত বাঁওহাতৰ আঙুলিকেইটা মণিব নোৱাৰাকৈ কঁপাই আঘাত কৰিলে ওজাৰ ঢোলত
'বগৰ' উঠে। বগৰেই হ'ল ঢোল বাদ্যৰ ঘাই অলংকাৰ। নাজানিলে, নিশিকিলে মাৰ গৰুৰ
শুকান ছাল দ্বছটাত এই বগৰ তোলা বৰ সহজ কাম নহয়। যিমান নিপুণতাৰে বাদকে
ঢোলত বগৰ তুলিব পাৰে সিমানে বাদ্য শুনিবলৈ মধুৰ হয়।

তিনি

ক : ঢোল বাদ্য, ওজাৰ ঢোল অসমৰ অতি পুৰণি বাদ্য আৰু বিচিত্ৰ বাদ্য। উজনিৰ
ওজাৰ ঢোলৰ আদি স্থান আছিল বিয়াৰ ৰভাতলিখন, বিহুখোলাখন আৰু আহোমৰ ৰজা,
ৰাজবিষয়া আদি অহা-যোৱা কৰা বাটছোৱা। আনহাতে ওজাৰ ঢোলৰ আদি বাদ্য হ'ল
'চলনা বাদ্য' নামৰ এখন বিশেষ মংগল সূচক বাদ্য। বিয়াঘৰত বা আন কোনো বিশেষ
ঠাইত ঢুলিয়াই ঢোল বজাবলৈ (বা ঢুলীয়া হাত বজাবলৈ) আৰম্ভ কৰাৰ আগতে 'চলনা'
বজাবৰ নিয়ম। ধৰ্মেশ্বৰ দুৱৰাদেৱে 'অসমৰ বাদ্যযন্ত্ৰ' গ্ৰন্থত লিখিছে "ঢুলিয়া ওজাসকলে
কেইবা যোৰা ঢুলীয়া আৰু তালিয়াৰে 'চলনা চাপৰ' বায়। এই অনুষ্ঠানে ভাৱনাৰ 'সৰুধেমালি'
'বৰধেমালি'লৈ মনত পেলাই দিয়ে। 'চলনা চাপৰ' বজাই বিয়াঘৰ ৰজনজনাই তোলে
আৰু চাবলৈও বৰ আমোদজনক হয়।" পূৰ্বে বিয়াঘৰত, 'পানী তোলা ছেও'ৰ বাহিৰে,
চলনা বাদ্য বা চলনা চাপৰৰ আগতে আন বাদ্য বজোৱা অনিয়মৰ কথা বুলি বিবেচনা কৰা

হৈছিল। সেয়ে বিয়াৰ 'টেকেলী'ৰ দিনাই নিমন্ত্ৰণ পোৱা ঢুলীয়াসকলে চলনা বাদ্য বজাই লয়। টেকেলীৰ দিনা চলনা বজালে পিছত বিয়াৰ দিনা কোনো কোনোৱে চলনা নবজোৱাকৈয়ে হাত বজাবলৈ আৰম্ভ কৰে। পিছে দৰাঘৰীয়া ঢুলীয়াই কইনা ঘৰৰ বভাৰ তলত চলনা বাদ্য বজাইহে আন বাদ্য বজাবৰ নিয়ম। চলনা বৰ মনোৰম বাদ্য, ভাওনাৰ গায়ন-বায়নৰ নিচিনা। ঢুলীয়া যোৰাৰ (যোৰা - শব্দৰে এইখিনি কইবাজনো ঢুলীয়াক একেলগে বুজোৱা হৈছে।) আটাইকেইজনে একেলগে এই বাদ্য বজায়। ওজাই (কেতিয়াবা ওজাৰ সলনি ঘাই পালিয়ে) গুৰি ধৰে। বাজনা আৰম্ভ হোৱাৰ আগে আগে চাৰিও দিশৰ দেৱ-দেৱীক প্ৰণাম জনাই ওজাসকলে বা ঢুলীয়া যোৰাই এখন সুদীৰ্ঘ মালিতা গোৱা শুনা যায়। মালিতাৰ মাজে মাজে সুন্দৰ বগৰ সহ 'দি- যেন্ ..... উৰু... উৰু.... উৰু... যেন্ তায়েন্থিত' বুলি এটা চুটি চাপৰ বজাই যায়। মালিতাখনৰ আৰম্ভণি এনেধৰণৰ —

জয় নমো নাৰায়ণ আদি নিৰঞ্জন।

অনন্ত শয্যাত প্ৰভু কৰিলা শয়ন।।

শয়ন কৰিয়া উঠিয়া পাছে নিশ্বাস কাঢ়িলা।

সেহি নিশ্বাসৰ হন্তে চাৰি বেদ বাজ ভৈলা।।... ইত্যাদি।

চলনাৰ মূল বাজনা আৰম্ভ হয় 'যেন যেনি যেন দাওঁ .. তাখি যেনি যেন দাওঁ .. দাওঁ খিতা তাখি দিযেন দাওঁ' বুলি বজোৱা বোলেৰে। এই বোল বজোৱাৰ ঠিক আগে আগে 'জয়গুৰু শংকৰ সৰ্বগুণাকৰ যাকেৰি নাহিকে উপাম' বুলি গাই লোৱা হয় আৰু ঢোলৰ বোলখিনিয়েও তাকে দোহাৰে। চলনা বাদ্যৰ ওপৰত ধৰ্মীয় প্ৰভাৱ ভালদৰেই লক্ষ্য কৰা যায়। মালিতা খনো বৈষ্ণৱী চন্দতে ৰচিত। বাদ্যৰ মাজত 'গোসাঁই' গৈছিল বৈকুণ্ঠলৈ বাটত পালে বাধা। চৰণতে পৰি কান্দে গুণৱতী বাধা।। নাকান্দিবা গুণৱতী নকৰিবা দুখ। সত্যে সত্যে গুণৱতী এৰি নায়াওঁ তোক।।' বুলি কৃষ্ণ সম্পৰ্কীয় নাম গাই যায় আৰু 'এ হৰি নাৰায়ণ' বুলি দোহাৰি থাকে। লগত 'যেন যেনি দাওঁ দাওঁ' বুলি বাজনা বজায়। চলনাৰ শেষৰ ফালে 'আবেলি বেলিকা — চেনিৰাম ঐ। কানাই নাও মেলে - চেনিৰাম ঐ। মাথাৰে মুকলি চুলি ৰাম ঐ পাঁধে ৰতিয়া বলোৰাম ঐ' বুলিবৰ এটি গীত গায়। গীতৰ তাল-ছন্দত ধুমুৰ .... ব্..... ব্.....ধুমুৰ .... ব্..... ব্..... দাখি ... ধুমুৰ .... ব্..... ধুমুৰ .... ব্..... ব্..... দাখি বুলি ওজাৰ ঢোলৰ তালি পাতত হাত আৰু ঢোলৰ মাৰিৰে (বাঁও হাতৰ তলুৱা, আঙুলি আৰু সোঁহাতেৰে ধৰা ঢোলৰ মাৰিৰ আগেৰে) অতি সুন্দৰকৈ বোল বজায়। চলনাৰ এই অংশৰ লয়-তাল-ছন্দ অতি মনোহৰ। গীতটোৰ পিছতে 'যেন যেন ফাওঁ, যেন যেন ফাওঁ, যেন যেন ফাওঁ যেন বুলি পালচ্ আৰম্ভ হয়। এইটি হ'ল চলনা বাদ্যৰ পঞ্চম পালচ্। (চলনা বাদ্যৰ মুঠ আঠোটা পালচ্। বিশেষ বিকৃত নহৈ দুই পুৰুষৰ আগৰপৰা চলি অহা চলনা বাদ্যৰ আটাইকেইটা পালচ্ গ্ৰন্থৰ ওপৰঞ্চি অংশত দিয়া হৈছে।)

খঃ আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছোঁ যে ওজাৰ ঢোলৰ পৰিবেশন থলিসমূহৰ ভিতৰত বিয়াৰ ৰভাতলিখনো এখন। পূৰ্বৰ নিমন্ত্ৰণ ক্ৰমে বিয়াঘৰত ঢোল বজাবলৈ অহা ঢুলীয়া যোৰাই আহোতে বাটত বিহুৰ নাচনী ছেও (খৰা ছেও) বজাই আহে। এই ছেও শুনি ঢুলীয়া অহা বুলি গম পাই বিয়া ঘৰীয়াই গুৱা-পাণ এটিৰে পদূলিতে মান ধৰি আগবঢ়াই আনে। পিছত তেওঁলোকে বিয়াৰ পানী তুলিবলৈ যোৱাৰ আগে আগে ঢোল বজাই যায়। বিয়াৰ পানী তুলিবলৈ যাওঁতে বজোৱা ঢোলৰ কেইটামান বিশেষ ছেও আছে। তাকে 'পানী তোলা ছেও' বোলে। পানী তোলা ছেওৰ সূচনা অংশৰ বাদ্য - বোল এনে ধৰণৰ — যেন দাওঁ, যেন দাওঁ, (টিমাৰ পৰা দ্ৰুত লয়লৈ ৮ বাৰ) উৰু ... উৰু.... (বগৰ)। দাওঁ খিতি যেনি তাখি তাখি তাখি তিযেনিতি যেনি তাখি দাওঁ। যেন খিতি যেন দাওঁ খিতা খিতা ঋযেন দাওঁ যেন খিত। উৰু .... উৰু....। সূচনাৰ পিছতে এই দুটা পানী তোলা ছেও বজোৱা হয় —

১। যেন তাখি তিতি খিতি যেনি দাওঁ দিন দাওঁ খিত যেন তাখি দাওঁ,

খিতি যেন দাখি দাওঁ (২ বাৰ), খিতি যেনি দিযেন দাওঁ যেন খিত।

উৰু... উৰু... যেনা দিযেন্ নিতাও (২বাৰ)

যেন যেনা খিতি যেনা দিযেন্ নিযেন তাখি যেনা যেন উৰু ... (২ বাৰ)

উৰু... উৰু.. খিত্ খিত্ তাওঁ খিতা গিযেন দাখি যেন দাখি দাখি দাওঁ।

যেন দাখি দাখি দি দাওঁ, খিতা খিতি তাখি দি দাওঁ দাওঁ,

উৰু... উৰু... যেনা ৰিযেন্ নিতাওঁ (২ বাৰ),

উৰু.. যেনাওঁ .. উৰু.. যেনাওঁ খিখিতাওঁ খিতাওঁ উৰু...

ৰিযেন্ নিযেন্ নিযেন দাওঁ যেন খিতা গিযেন্ দাওঁ যেনা খিত্।

২। খিত্ খিত্ খিত্- খিত্ খিত্ খিত্ - দাওঁ দাওঁ দি দাওঁ দাওঁ,

উৰু... উৰু.. যেনাওঁ গিযেনিতাওঁ (২ বাৰ)

যেন যেনা খিতি যেনা গিযেন্ নিযেন্ তাখি যেনা যেন, উৰু (২বাৰ)

উৰু ..... খিত্ খিত্ তাওঁ খিতা গিযেন দাখি যেন দাখি দাখি দাওঁ।

যেন দাখি দাখি দি দাওঁ, খিতা খিতি তাখি দি দাওঁ দাওঁ,

উৰু ... যেনা ৰিযেন্ নিতাওঁ (২বাৰ)

উৰু... যেনাওঁ .. উৰু যেনাওঁ, খিখিতাওঁ খিতাওঁ উৰু...

ৰিযেন্ নিযেন্ নিযেন দাওঁ যেন খিতা গিযেন দাওঁ যেনা খিত্।

অৱশ্যে অঞ্চল ভেদে ঢোলৰ আন ছেও - চাপৰৰ নিচিনাকৈ পানী তোলা ছেওৰ চাপৰো বা বাদ্য বোলো (বাদ্য ধ্বনিও) বেলেগ হোৱা দেখা যায়, লোক-বাদ্যত এনে হোৱাটোৱেই স্বাভাৱিক। দুই একে 'চলনা' বাদ্যৰো দুই এটা চাপৰ পানী তোলা ছেওৰ

মাজত বজায়। নগাঁৱৰ ফালে বিয়াঘৰৰ আয়তীসকলে পানী তুলিবলৈ ওলোৱাৰ লগে লগে ওজাজনে 'গেজ্ তৌ' বুলি চাপৰ মাৰি দিয়াৰ পিছতে পালিসকলে বজাবলৈ আৰম্ভ কৰে। পানী তুলিবলৈ যোৱা পথছোৱাত সেইফালৰ ওজা আৰু পালিসকলে 'ৰিক ভেনি ভেনাওঁ দাওঁ, ভেন্ ভেন্' বুলি বোল বজাই যায়। পথছোৱাতে ওজাই যদি বজায় - 'তৌ ধিনি তৌ ধিনি তৌ', পালিয়ে বজায় — 'গেজ্ গেজ্ গেজ্ তৌ'। কোনোবাই বাটত আগচি ধৰিলে নগঞা ওজাৰ ঢোলৰ ওজা আৰু পালিয়ে বিহুৰ নাচনী ছেও বজাই 'নাচ ধেমালি' কৰে। গোলাঘাট, যোৰহাট, শিৱসাগৰ বা তাতোতকৈ উজনিৰ ফালে পানী তুলিবলৈ যোৱা আয়তীসকলক আগচি ধৰা দেখা নাযায়, বাটছোৱা দীঘল হ'লে ঢুলীয়াসকলে 'পানী তোলা ছেও'ৰ মাজে মাজে এনেয়ে বিহুৰ নাচনী ছেও (খৰা ছেও) বজায়। যোৰহাটৰ কোনো কোনো ঢুলীয়াই 'ঘেনি তাখি ঘেনি তাখি দিগি তাখি দাওঁ খিতা...' বুলিবৰ এটা খৰা ছেও বজায়, উল্লেখযোগ্য কথা এই ছেওটো পিছে বিহুতলিত বজোৱা শুনা নাযায়।

মুঠতে ইয়াকে কব পাৰি যে, আজিকালি কমিলেও আগৰ দিনত ঢোল এটা নাবাজিলে বিয়া বিয়া নালাগিছিলেই; বিয়াঘৰত ঢোল বাদ্যই বিশেষ স্থান অধিকাৰ কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল। পুৰতি নিশা বৰহোম দিয়ালৈকে ঢুলীয়াসকলে ঢুলীয়া হাত বজাইছিল, ঢুলীয়া যুঁজ পাতিছিল।

চাৰি

'ঢুলীয়া হাত' বিলাকে ওজাৰ ঢোলৰ ক্ষেত্ৰখনত ব্যাপক ঠাই আগুৰি আছে। এই 'ঢুলীয়া হাত'ৰ (কোনো কোনোৱে তাকে 'ওজা হাত' বুলিও কয়) অলংকাৰ স্বৰূপ হ'ল 'জুৰণি চাপৰ', 'চুচনি চাপৰ', 'খৰচনা চাপৰ', 'লাগ', 'ঘাত' আদি। চলনাৰ পিছত ওজাসকলে বা পালিয়ে ঢুলীয়া হাত বজাবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু ঢুলীয়া হাত বজোৱাৰ আগে আগে তেওঁলোকে ওপৰত উল্লেখ কৰা চাপৰ আৰু লাগ-ঘাত বজায়। কান্ধত ঢোল লৈয়ে ওজাই 'ঘিন তাঘিন, ঘিন তাঘিন, ঘিন তাঘিন' বুলি টিমাৰপৰা অতি খৰকৈ বজাই 'জুৰণি' চাপৰ আৰম্ভ কৰে। কোনো কোনোৱে 'খিতা গি গি দিঘেন' বুলি প্ৰথমতে বৈ বৈ বজাই পিছত অতি খৰকৈ 'খিতা গি গি দিঘেন ... খিতা গি গি দিঘেন' বুলি বজাই বগৰ দি শেষত 'কুঁহি দাখি দাওঁ কুঁহি দাখি দাওঁ ... ঘেন্না খি দাওঁ .. খিতা খি দাওঁ ঘেন খিতা খিতা দাওঁ ঘেন খিতা' বুলি বাদ্য আৰম্ভ কৰে। আৰম্ভণিৰ এই অংশ দেখাত আৰু শুনাত বৰ মনোৰম; ওজাজন কিমান দক্ষ, কিমান নিপুণ হাতৰ গৰাকী এই অংশতে বুজি পোৱা যায়। ওজাসকলে মাজৰ বগৰটি যিমান দীঘলীয়াকৈ দিব পাৰে বাদ্য ধ্বনি সিমানে গুৱলা, সিমানে

মনোৰম হয়। উল্লেখযোগ্য যে জুৰণিৰ আগে আগে ওজাসকলে তালি পাতত 'দাওঁ দাওঁ' বুলি অনেকবাৰ আঘাত কৰি শ্ৰোতা - দৰ্শকৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰি লয়।

জুৰণিৰ পিছতে তালিত পুনৰ দাওঁ দাওঁ বুলি আঘাত কৰি ওজাই লাগ্ বজায়। স্থান ভেদে আৰু ওজা ভেদে লাগ্ বা লাকৰ বোল বেলেগ বেলেগ আৰু দীঘল-চুটি হোৱা দেখা যায়। আমি ইয়াত 'ডোমাই ওজাৰপৰা শিকি মাজে মাজে বজোৱা অতি পুৰণি লাগ্ এখনৰ বোল উল্লেখ কৰিলোঁ —

ঘেনা খিতা গিঘেন দাওঁ খিতা খিতা গিঘেন দাওঁ (২ বাৰ)

দাখি ঘেনি ঘেনি, তিখি দাওঁ দাওঁ

দিগিৰি তাখি দাওঁ, দিগিৰি তাখি দাওঁ দাওঁ (২ বাৰ)

দিগিৰি তিতি খি খি তি তি খিতিতি খিত তিখি দাওঁ খিতি

ঘেনি তাখি তাখি তাখি তিঘেনিতি ঘেনি তাখি দাওঁ,

ঘেন তাখি ঘেন তাখি ৰিতি খিত তাখি ঘিন ঘেন।

আজি-কালি ঢোল বাদ্যৰ পৰিবেশন ৰীতিৰ তেনেই ওলট-পালট ঘটিছে যদিও আগৰ ওজাসকলে এখন বা দুখন লাগ্ বজোৱাৰ আগলৈকে মুখেৰে কোনো শব্দ উচ্চাৰণ নকৰিছিল। লাগ্ বজোৱাৰ পিছত তেখেতসকলে 'পৰম পুৰুষ দেৱ জনাৰ্দন'কৈ আদি কৰি সকলোকে নমস্কাৰ জনাই মালিতা মাতিবলৈ ধৰে —

প্ৰথমে প্ৰণামো মই আদি নিৰঞ্জন। পৰম পুৰুষ যিটো দেৱ জনাৰ্দন।।

লীলায়ে কৰিলা প্ৰভু জগত অঞ্জন। কটাক্ষে কৰিলা হৰি পৃথিৱী স্থাপন।।

হেন ইন্দ্ৰক কৰোঁ নমস্কাৰ কোটি। চৰণে প্ৰণামো মই মাতৃ সৰস্বতী।।

— ইত্যাদি

মালিতাৰ পিছতে চুচনি চাপৰ। লগত গীত - হৰি অ' ৰাম হৰি অ' ৰাম, অ' হৰি কোন হ'ব তোমাৰ সমান। কোনোৱে মাধৱদেৱৰ ঘোষা গায় — মই দু-ৰা-চাৰ, কেৱলে তো- মাৰ; ঢোলত বোল দিয়ে — খিত দিগিৰি তিখি দিগিৰি তিখি দিগিৰি তিখি। এটা চৰণৰ গোৱা শেষ হয়, সিফালে ঢোলৰো চাপৰটো শেষ কৰে—

দাওঁ দেচ দাওঁ খিত তাওঁ ঘেন দাওঁ তিঘেনিতি খিতি গিঘেন দাওঁ খিত

ঘেন ঘেনা খিতি ঘেনা তিঘেন দাওঁ খিতি তিখি ঘিন ফাক্ ঘেন।

ঢুলীয়া হাতৰ মাজত ওজাই ঘাত বজায়। লাগ্ একেকোবে ঢোলত বজাবৰ নিয়ম, কিন্তু ঘাতবোৰ এবাৰ মুখেৰে কৈ পিছত হুহু ঢোলত বজাবলৈ যত্ন কৰা হয়। ঘাত কেইবা প্ৰকাৰৰ। যেনে :- মুগাকটা ঘাত, ঢাপলিকা ঘাত, চেঙাটোপোৱা ঘাত, দবনি ঘাত, বৰডুবি সৰুডুবি ঘাত, বন্দনি ঘাত, ন-বটা ঘাত, বাৰচাপৰিয়া ঘাত, মাননি ঘাত ইত্যাদি। ইবিলাকৰ

ওপৰিও ওজাসকলে ঘাত বচনা কৰিও বজায় । তলত কেইটামান ঢোলৰ ঘাতৰ বোল উল্লেখ কৰা হ'ল —

- (ক) ঘিৰ গমা গমা গগমা গম্- মা, তাচ তেলেঙনা খিতি তিখি তা ।
গুমোক গেৰি গেৰি গিগেৰি গেৰি, চচৰ চচৰ চা ॥
- (খ) জয় ৰাম ৰাঘৱ ৰাজীৱ লোচন । ভৱ ভয় ভঞ্জন দুৰ্জন মোচন ।
বিকট প্রকট মৰকত স্থাতং । অতয়ে লংকা শংকা টংক উদ্ঘাটং ॥
- (গ) তিখিতিতা তিনি তিখুৰু দাওঁ -
ধেই ঢোগা তাক ঢোগা খেৰখেতা খেৰখেতা খেৰখেতা খেত্
উগ্ৰাওঁ ইতি কিতি কিতি দাওঁ (২ বাৰ)
ধেই কিতি কিতি দাওঁ (২ বাৰ)
ধেই কিতি দাওঁ (২ বাৰ), ধেকিতি ধেগাওঁ খিতি তাধেকিতি ধেগাওঁ,
গেদা তিনি তিনি খেতা তিনি তিনি, তিনিতি তিখুৰু তিখুৰু দাওঁ
খিতি দাওঁ তিতি খিতি
ঘিন ঘিনাওঁ খিত খিতাওঁ ঘিন তিঘিন দাওঁ থাচ্ ঘিন ।

‘ঢুলীয়া হাত’ ব্যাপকতাৰ কথা আমি পূৰ্বে উল্লেখ কৰি আহিছোঁ । এই ঢুলীয়া হাতবিলাক দুটা অংশত বিভক্ত - (ক) মালিতা (খ) পালচ্ বা বাদ্য । ঢুলীয়া হাতৰ প্ৰতিটো পালচ্ ঢোলৰ ঘাতবিলাকৰ দৰে প্ৰথমতে মুখেৰে কৈ পিছত ছবছ ৰূপে ঢোলত বজাব লাগে । যিজনে পালচ্ৰ বোলবিলাক ঢোলত স্পষ্টকৈ ধ্বনিত কৰিব পাৰে সেইজনেই ভাল ওজা বুলি সমাদৰ পায় । ‘ঢোকাৰী হাত’, ‘নেগেৰা (নাগাৰা) হাত’ আদি কেইখনমান ঢুলীয়া হাতৰ পালচ্ৰ সংখ্যা বহুত । সেয়ে সেইবিলাক হাতৰ পালচ্ মুখেৰে নকৈ একে কোবেই ঢোল বজাই যোৱা দেখা যায় ।

মূল ঢুলীয়া হাত বা ‘লেখৰ হাত’ চৌবিশখন । ওজাসকলে তাকে ‘ছঅঁৰা বাদ্য’ বোলে । জনসাধাৰণৰ মাজতো হাতসমূহ ‘ছঅঁৰা বাদ্য’ ৰূপেই জনাজাত । সংগৃহীত তথ্য মতে লেখৰ চৌবিশখন ঢুলীয়া হাতৰ নামসমূহ এনে —

১। মাননি হাত, ২। ঢুলীয়া বটা হাত বা বটা চৰাই হাত, ৩। কপাহ ধূনা হাত, ৪। ডম্বৰু হাত, ৫। কোঢ়া চৰাইৰ জন্ম হাত, ৬। ঢোকাৰী হাত, ৭। তেলটুপী হাত, ৮। ধোবাই লতিৰ জন্ম হাত, ৯। নেগেৰা (নাগাৰা) হাত, ১০। তেলেঙনা হাত, ১১। টঙলতি হাত, ১২। মাহ ডলা হাত, ১৩। ঘেহুঁটনা হাত, ১৪। ঢোলোকৰ জন্ম হাত, ১৫। ত্বলা হাত, ১৬। ঘেনখিতা হাত, ১৭। লিখিৰ খিতা হাত, ১৮। তিখিৰখিতা হাত, ১৯। ঔ-বাগৰা হাত, ২০। ৰজা বুলনি হাত, ২১। চৰাই বুলনি হাত, ২২। মৎস বুলনি হাত, ২৩। মেঘে গজা হাত, ২৪। পিতল খুন্দা হাত । এই চৌবিশখন ঢুলীয়া হাতৰ উপৰিও ওজাসকলক আন

ভালে সংখ্যক ঢুলীয়া হাত বজোৱা শুনা যায় । আধুনিক যুগত পৰিৱৰ্তনৰ টোৱে বৰকৈ কোবাই যোৱা ডেকা ওজাসকলে ‘ঢেকীৰ জন্ম’, ‘পুখুৰী সিঁটা’, ‘তাঁত বোৱা’ আদি ভালেখিনি পাতল ভাৱৰ, কেৱল আধুনিক যুগৰ ‘পেঙেল’ত বহি থকা দৰ্শকৰ মনত ৰং লগাবৰ বাবে নতুন ঢুলীয়া হাতৰ সৃষ্টি কৰি লোৱাও দেখা গৈছে । উল্লেখ কৰা ‘লেখৰ হাত’ৰ তালিকাখনো বিৰ্তকমূলক । ভিন ভিন ওজাৰ লেখৰ হাতৰ বা ছঅঁৰা বাদ্যৰ তালিকা ভিন ভিন । ৰহাৰ গোপীকান্ত মেধীয়ে তেখেতৰ ‘ঢোল বাদ্য’ গ্ৰন্থত ঢোল বাদ্যৰ তাল ১২ + ১২ = ২৪ খন বুলি যি ছঅঁৰা (৬×৪= ২৪) ঢুলীয়া হাতৰ কথা উল্লেখ কৰিছে তাত আমাৰ তালিকাৰ বহুকেইখন ঢুলীয়া হাতৰে নাম নাই । আনেহাতে তেখেতে উল্লেখ কৰা ‘কৰতাল বাদ্য’ ‘ধূলিৰতা বাদ্য’, ‘তিনতাল বাদ্য’ আদি পোন্ধৰখনমান ঢুলীয়া হাত উজনি অসমত আমি কতো শুনা নাই, কোনোজন ওজাকে বজোৱা দেখা নাই । লেখৰ ঢুলীয়া হাত সম্পৰ্কীয় মতভেদ দূৰ কৰি ঐক্যমতত উপনীত হোৱাতো অলপ কঠিন কাম । তাতোকৈও ডাঙৰ কথা যে কোনোজন ওজাৰে ঢুলীয়া হাতৰ মালিতা আৰু বাদ্যৰ ছবছ মিল নাই । উদাহৰণ স্বৰূপে অতি জনপ্ৰিয় ঢুলীয়া হাত ‘ডম্বৰু হাত’ৰ মালিতাৰ কথাই ধৰিব পাৰি । বোধেশ্বৰ দোৱনীয়াৰ ‘ঢোলৰে উৰুলি ঢোলৰে কুৰুলি’ গ্ৰন্থৰপৰা ধৰ্মেশ্বৰ দুৱৰাই ‘ডম্বৰু হাত’ৰ মালিতা উদ্ধৃত কৰিছে এনেদৰে —

শুনিয়োক সৰ্বজন আমাৰ বচন । ডম্বৰুৰ জন্ম কথা শুনা সৰ্বজন ॥
দিব্য যজ্ঞ বৰাহ স্বৰূপ ভৈলা তুমি । লীলায়ে দন্তৰ অগ্ৰে উদ্ধাৰিলা ভূমি ॥
লীলা শেষ কৰি প্ৰভু বৈকুণ্ঠলৈ গৈলা । তাৰ অস্থিমাণে পৃথিৱীতে পৰি বৈলা ॥
কঁকালৰ অস্থি আহি ডম্বৰু জন্মিলা । মহাদেৱ গোসাঁয়ে তাক হাতে তুলি লৈলা ॥
ভাঙৰ লাক খাই হৰাই ভাঙৰ চিলিম খাই । দুগু দুগু দুগু দুগু ডম্বৰু বজায় ॥
শোধান ঢুলীয়াই তাক আছিলেক চাই । ডম্বৰু হাতখনি বজাবলৈ লয় ॥
আৰু এই গ্ৰন্থৰ গ্ৰন্থকাৰে উজনিৰ এজন ওজাৰপৰা ডম্বৰু হাতৰ যি মালিতা সংগ্ৰহ কৰিছে তাৰ ৰূপ এনেধৰণৰ —

শুনিয়োক সৰ্বজন আমাৰ বচন । ডম্বৰু হাতৰ কথা কৰিবো ৰচন ॥
যেতিম্বৰ্ণে দেৱগণে সাগৰ মথিলা । অমৃতৰ ভাণ্ড এটি উদ্ধাৰ কৰিলা ॥
সেহি অমৃত দেৱগণক ভাগ কৰি দিলা । অমৃতৰ খালি ভাণ্ড দুখণ্ড কৰিলা ॥
ওপৰ খণ্ড এক বাদ্য আকাৰ ধৰিলা । নিম্ন খণ্ডৰ ৰূপ আন এক বাদ্য ভৈলা ॥
ওপৰ খণ্ড সদাশিৱই হাতে তুলি লৈলা । বাদ্যৰ নামৰ হেঁতু চিন্তিবে নাগিলা ॥
কৈত পাব ছাল আৰু কৈত পাব জৰী । মনে মনে ভোলানাথে চিন্তিলেক হৰি ॥
হৰিৰ কটাক্ষে ভক্তিৰসে ছাল ভৈলা । অনাদি মুচিয়াৰে বাদ্য চাবলৈ লৈলা ॥
অনন্তই দুই শলা বিষুৱেৰে ভৈলা মাৰি । ত্ৰিদশৰ দেৱগণে আছে ৰংগ কৰি ॥
বিষুৱৰ পাদোদক গংগা মাথে তুলি লৈলা । সি কাৰণে মহাদেৱে ডম্বৰু বজাইলা ॥
মিনতি বচনে কৰোঁ নধৰিবা দায় । ডম্বৰু হাতৰ কথা এহি ভাগে গায় ॥

লোক-কৃষ্টিত এনে হোৱাতো স্বাভাৱিক যদিও, কোনোজন ওজাৰে মালিতা বা বাদ্যসমূহ ভুল বুলি কোৱা নাযায় যদিও, মালিতাৰ ৰচনা বা বিষয়ৰ বৰ্ণনাৰ ওপৰত দেখা পাৰ্থক্য চিন্তাৰ বিষয়। বহুবোৰ মালিতা আৰু বাদ্যবোল অৱশ্যে মুখ বাগৰি বাগৰি বেলেগ হৈছে। বৰ্তমানে ইবোৰক লিখিত ৰূপ দিয়া হৈছে বা দিবলৈ যত্ন কৰা হৈছে যদিও ইবিলাক পৰম্পৰাগতভাৱে মুখে মুখেহে চলি আহিছে। ওজাই বজাই গৈছে বা বজোৱাৰ লগে লগে কৈ গৈছে, পালিয়ে কাণ পাতি শুনি বজাবলৈ শিকিছে। পালি ওজা হৈছে, আকৌ নতুন ওজাৰপৰা নতুন পালিয়ে শিকিছে।

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছোঁ যে ভিন ভিন ওজাৰ ভিন ভিন বোল। ঢোলৰ বোলবিলাকৰ ৰচনা কালৰ কথাই নাই, মালিতাবিলাকৰো ৰচনা কাল ঠাৱৰ কৰা টান। 'ডম্বৰু হাতৰ মালিতাত 'হৰিৰ কটাক্ষে ভক্তিৰসে ছাল ভৈলা' বুলি কথাষাৰ আছে; তেনেহ'লে এইখন মালিতা ভক্তিৰসে অসম ঢোৱাই যোৱাৰ পিছত অৰ্থাৎ শংকৰদেৱৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ পিছৰ কালৰ ৰচনা। এনেও বৈষ্ণৱী বিনয় আৰু ৰচনাৰ গঢ়-গতিলৈ চাই অধিক সংখ্যক মালিতাৰ ৰচনা কাল বৈষ্ণৱ যুগৰ পিছৰ বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। পূৰ্বে চাগে ঢুলীয়া হাতৰ অকল মালিতা অংশহে আছিল, বোধকৰো লোকৰঞ্জনৰ বাবে বাদ্য বা পালচসমূহ পিছৰ কালতহে লগ লগোৱা হ'ল। আগৰ বুঢ়া ওজাসকলে বাদ্যসমূহৰ কথা বৰকৈ নাভাবিছিল, যিমান ভাবিছিল সুদীৰ্ঘ মালিতাসমূহৰ কথা। আমি জনাত বজা বুলনি, চৰাই বুলনি, মৎস বুলনি হাতৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট বাদ্য নাই। মৎস বুলনি হাতৰ লগত আজিকালি পুখুৰী সিঁচা, মাছ ধৰা আদি (আজিকালি ইয়ে 'পুখুৰী সিঁচা' হাত বুলি প্ৰচাৰ হ'বলৈ লৈছে) যিবোৰ মালিতা গোৱা হয় — যিবোৰ বাদ্য বজোৱা হয় সেইবোৰ সম্পূৰ্ণ নতুন, মানুহক হহুৱাবলৈ লগ লগোৱা।

ঢুলীয়া হাতৰ মালিতাসমূহৰ ভাব-গতি সম্পূৰ্ণ গ্ৰাম্য-গন্ধী। সিবোৰত আধ্যাত্মিক ভাবৰ অনুলেপন এটা অৱশ্যে মন কৰিব লগা কথা। কোনো কোনো মালিতাৰ আধ্যাত্মিক ভাব অতি ওখ ধৰণৰে বুলিব পাৰি। মালিতাত পোৱা মতে ঢোল স্বৰ্গীয় বাদ্য। ইমানেই নে? 'যেনখিতা লিখিৰখিতা তিখিৰখিতা হাত। ব্ৰহ্মা-বিষ্ণু-ৰুদ্ৰ আহি স্থিতি ভৈলা তাত।।' ওজাই ঢোলত চাপৰ মৰাৰ লগে লগে তিনিওজনা আদি দেৱতাই আহি স্থিতি লয়হি। ডম্বৰু হাতৰ মালিতাত ভক্তিৰসৰ উল্লেখ থকা কথা আগতেই কোৱা হৈছে। ইফালে হাত বজাবলৈ লৈয়েই ওজাসকলে 'প্ৰথমে প্ৰণামো মই আদি নিৰঞ্জন' বুলি কৈয়ে লয়। মালিতাত পোৱা ঢোলৰ মাৰিৰ জন্ম অংশত আধ্যাত্মিক ভাবৰ উচ্চতা মন কৰিবলগীয়া —

*** নাবাজে হাতেৰে ঢোল বজাই কেন কৰি। গজে বাংশ হিৰণ্যাক্ষ যৈতে আছে তপ কৰি। সেই বাঁহ কাটি আনি সাজিলেক মাৰি। তেবেসে বাজিলে ঢোল ধিনদাওঁ কৰি।।

আগত ব্ৰহ্মা মध्ये শিৱ গুৰিত হৰি। সত্ৰ-ৰজ-তম তিনি গুণে পাব গাঁঠি।। *** ভক্তিৰ প্ৰেমৰসে বাঁহৰ ভৈলা পাত। এই ৰূপে ধৰ্মৰ অংশে বাঁহ ভৈলা জাত।। মাজে গাঁঠি আগে সৰু গুৰিটি শকত। চতুৰ্মুখী ব্ৰহ্মা ঢোল মাৰিৰ আগত।। ***

ওজাৰ ঢোলৰ ঢুলীয়া হাতৰ মালিতাবিলাকত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, শিৱ আৰু শিৱৰ পৰিয়ালটোৱে (কাতিক - গণেশক বাদ দি) বিশেষ ঠাই অধিকাৰ কৰি আছে। কিছু সংখ্যক মালিতাত হিন্দুৰ আন আন প্ৰধান দেৱতাসকলৰ নামো পোৱা যায়। মালিতাৰ মতে অধিক সংখ্যক বাদ্যই স্বৰ্গৰ পৰা নমাই অনা। 'ওঠৰ পুৰাণ শাস্ত্ৰ গীতা ভাগৱত'ৰ উপৰিও মহাভাৰত, ৰামায়ণ আদিৰপৰাও মালিতাৰ কথা-বস্তু গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

আজি - কালি কিছু সংখ্যক শিক্ষিত ডেকাই কান্ধত ঢোল লৈ ওলাই আহিছে যদিও আগৰ শিল্পীসকল (ওজাসকল) অনাখৰি আছিল। সেয়ে সিসকলে পৰিবেশন কৰা মালিতা আৰু বাদ্যবিলাকৰ লিখিত ৰূপ খুব কমেইহে পোৱা যায়। এই কথা আমি আগতেও উল্লেখ কৰিছোঁ। বৰ্তমানে দুই এজন ওজাৰপৰা কিছু সংখ্যক মালিতা লিখিত ৰূপত পোৱা গৈছে যদিও তাৰ ভাষাৰ গ্ৰাম্য-সাজটো ধুই পখালি সাধু সাজ এটা পিন্ধাবলৈ লৈ যথেষ্ট অসুবিধাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হৈছে। ঢুলীয়া ওজাসকলে মালিতাবিলাক এক বিশেষ লয়ত পৰিবেশন কৰে, লয় ৰক্ষাৰ বাবে কেতিয়াবা অৰ্থহীন আৰু প্ৰয়োজনহীন ভালেবোৰ ধ্বনিসূচক বা আন শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। এই শব্দ সমষ্টিৰ মাজৰপৰা মালিতাৰ আচল ৰূপটো উলিয়াই অনাটোও বৰ সহজ কথা নহয় আৰু তাকে কৰিবলৈ গলে মালিতাৰ লয় ভংগ হয়, ছন্দৰ পতন ঘটে। নতুন চাম শিল্পীয়েও (ওজাইও) মালিতাসমূহ গ্ৰাম্য ৰূপতেই পৰিবেশন কৰি থকা দেখা গৈছে। বহুতে সময়ৰ নাটনিৰ অজুহাতত মালিতাবোৰ চমু কৰি পেলাইছে, যি কাৰ্যই কোনো কোনো মালিতাৰ কাব্যিক সৌন্দৰ্য আৰু বিষয় প্ৰকাশ ক্ষমতা বহুখিনি কমাই পেলাইছে বুলিব পাৰি।

ঢুলীয়া হাতৰ মালিতাবিলাকত ওজাসকলৰ তথা চহা স্বভাৱ কবিসকলৰ কবিত্ব প্ৰতিভাৰো ইংগিত পোৱা যায়। দুই এখন মালিতাই কবি মনৰ ল'ৰামতীয়া স্বভাৱৰ ইংগিতো বহন কৰে। মালিতাবোৰত ঢুলীয়া হাতৰ বিষয়-বস্তুৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ ছন্দোবদ্ধ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে। মালিতাৰ দুই এঠাইত প্ৰসংগৰ টনা - আজোৰা নোহোৱাকৈও থকা নাই। কোনোৱাখনত দেৱী আৰু মানৱী একাকাৰ হৈছে। কিছু সংখ্যক মালিতাৰ বিষয় শাস্ত্ৰ সংগৃহীত বা বৈষ্ণৱী পদ-ছন্দৰে প্ৰভাৱাৰিত যদিও কিছু সংখ্যক মালিতা অনাখৰি ঢুলীয়া ওজাসকলে নিজে ৰচনা কৰা বুলি ঠাৱৰ কৰা যায়। ইবিলাকত ওজাসকলৰ কল্পনা শক্তিৰ, কবি প্ৰতিভাৰ ভাল পৰিচয় পাব পাৰি। ওজাসকলে ৰচনা কৰা দুই এখন মালিতা একোটাইঁত ছন্দোবদ্ধ সুন্দৰ আধুনিক কবিতা যেন। উদাহৰণ স্বৰূপে 'মেঘেগজা হাত' নামৰ ঢুলীয়া হাতৰ মালিতাখনকে তুলি দিব পাৰি —

‘শুনিয়েক সৰ্বজন আমাৰ বচন। মেঘেগজা হাতৰ কথা কৰোঁ আৰম্ভণ ॥ গিৰ গিৰ কৰি মেঘে গাজনি মাৰিলে। চৌপাশে ডাৱৰ আহি আন্ধাৰ কৰিলে ॥ লগে বায়ু বজা আহিল মনৰ কৌতুকে। দশধাৰা পানী তোলে মেঘৰ ভিতৰে ॥ বিজুলী ঢেৰেকনি লগতে মাৰিলে। সৰগতে ইন্দ্ৰদেৱে বজ্ৰ প্ৰহাৰিলে ॥ দেখিলেক ৰাম্ভসীয়ে বজ্ৰৰ প্ৰভাৱ। চেলেকতে পানী আৰু নিয়ে সাত নাৱ ॥ কৰিলন্ত মেঘে দশধাৰা বৃষ্টি পানী। অপেশ্বৰী সকলে আহি ধৰিলে চালনি ॥’

দুই এখন মালিতাত লঘু হাস্য ৰসৰ উদ্ৰেক কৰিবলৈও চেষ্টা কৰা যেন লাগে। উদাহৰণ স্বৰূপে ‘ঔ- বাগৰা হাত’ ৰ মালিতাৰ পৰা এই পদ কেইফাকি দাঙি ধৰিব পাৰি —

‘খালৰ চেঙেলী ডালৰ ঔ। ভালকৈ ৰান্ধিবি ৰান্ধনী বৌ ॥

ডালৰ ঔ আৰু খালৰ চেঙেলী। দুয়ো লগে সঙ্গে যায় মৰণৰ বেলি ॥’

ঢুলীয়া হাতৰ কোনো কোনো মালিতাত একোটা হৈঁত সুন্দৰ কাহিনীও ৰূপায়িত কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা দেখা যায়। উদাহৰণ - ‘উদেখাতি হাত’ নামৰ ঢুলীয়া হাতৰ মালিতাখন। ‘পদ্মপন’ নামৰ এজন ব্ৰাহ্মণ আছিল। তেওঁক এদিন কোনোবা এজনে শ্ৰাদ্ধলৈ মাতিলে। তেওঁ গ’ল। পিছে শ্ৰাদ্ধত খোৱাখিনিৰ বামুণৰ পেট নভৰিল। ঘূৰি আহোতে বাটত তেওঁ বাকলি নথকা ধান (কাহিনী মতে সেই সময়ত ধানৰ বাকলি নাছিল) চিঙি খাই পেট ভৰালে। তাতে লক্ষ্মীদেৱীৰ খং উঠি তেওঁক শাওপাত দিলে উদ্‌হৈ জনমিবলৈ। শেষত পদ্মপন ব্ৰাহ্মণ উদ্‌ হল। — এই কাহিনীটোকে উদেখাতি হাতৰ মালিতাত সুন্দৰভাৱে ৰূপায়িত কৰা হৈছে। মালিতাখন এই —

‘পদ্মপন নামে এক আছিল ব্ৰাহ্মণ। এক দিনা গৈলা দ্বিজ শ্ৰাদ্ধৰ কাৰণ ॥
সাজি-কাচি দ্বিজবৰ শ্ৰাদ্ধলৈ গৈলা। শ্ৰাদ্ধ কাৰ্য কৰি দ্বিজ গৃহক ফিৰিলা ॥
শ্ৰাদ্ধৰ নৈবেদ্য ভক্ষি উদৰ নভৰিলে। কি খাওঁ কি লওঁ বুলি মনতে গুনিলে ॥
সিকালত ধানৰ বাকলি নাছিল। কেঁচা ধান চিঙি বিপ্ৰ ভক্ষণ কৰিল ॥
হেন দেখি লক্ষ্মীদেৱী মনে ক্ৰোধ ভৈলা। বিপ্ৰক চাই লক্ষ্মীদেৱী বচন বুলিলা ॥
বিপ্ৰ হৈয়া ভাল মন্দ নকৰ বিচাৰ। উদ্‌ হৈয়া হুদে পৰি থাক দুৰাচাৰ ॥
যেতিফণে লক্ষ্মীদেৱী বিপ্ৰক শাপিলা। উদ্‌ ৰূপ লৈয়া বিপ্ৰ জলত নামিলা ॥
বামত থাকিয়া ইটো জলত ভক্ষয়। এহি বৰ দিলা লক্ষ্মীদেৱী কৃপাময় ॥’

ওজাৰ ঢোলৰ ঢুলীয়া হাতবিলাকৰ বা ওজা হাতবিলাকৰ পৰিবেশন কৌশল বেলেগ বেলেগ আৰু লয় লাস যুক্ত। ধৰ্মেশ্বৰ দুৱৰাই লিখিছে - “ঢুলীয়া ওজাই লেখৰ চৌবিশখন ওজা হাতৰ সৈতে মালিতা গোৱাৰ উপৰি কিছুমান বুলনিৰো মালিতা গায় আৰু পালচ্ বজায়। ঢুলীয়া ওজাই বিভিন্ন ওজাহাতৰ প্ৰয়োজনত বহুতো আকৰ্ষণীয় জিন্‌নাটিক খেল প্ৰদৰ্শনৰ সৈতে ঢোল বাদন পৰিবেশন কৰে। ‘ঔ টেঙা হাত’ ত ঢোল এটা কঁকালত বান্ধি

ছেৱে ছেৱে ঔ টেঙা বাগৰাদি ঢুলীয়াই বাগৰি ফুৰে। ‘ঘেহুটনা হাত’ ত শৰীৰৰ বিভিন্ন অংগেৰে ঢোল বায়। ‘বাদুলি ওলমা হাত’ত বাঁহ এডালত ওলমি বিভিন্ন কলা- কৌশল আৰু চমৎকৃত খেলেৰে ঢোলবাদন পৰিবেশন কৰে। এনেধৰণৰ ঢোল বাদন ক্ৰীড়া- কৌশলে দৰ্শকক বৰ আমোদ দিয়ে।” ঔ টেঙা (ঔ বাগৰা), ঘেহু টনা, বাদুলি ওলমা হাতৰ প্ৰদৰ্শন কৌশল সঁচাকৈয়ে চাব লগা। ঘেহুটনা হাত বজাবৰ সময়ত হাতৰ ঠাৰি, কিলাকুটি, ভৰি, আঠু, ভৰিৰ আঙুলি, গোৰোহা, নাক, কপাল, ঠুতৰি আদি দেহৰ প্ৰায় সমস্ত অংগই ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। ঢুলীয়া হাতবিলাকৰ মালিতাৰ পদ গোৱাৰ ঠিক পিছতে ঢোলত এই পালচ্ বা বাদ্যটি বজোৱা হয় —

গাব : শুনিয়েক সৰ্বজন আমাৰ বচন। আমাৰ বচন গুৰু দৈৱকীনন্দন ॥

বজাব : বিনি তিথি দাওঁ

যেন যেন যেন দাওঁ বিনি তিথি দিন দাওঁ

খিত যেন দিন দাওঁ বিনি তিথি দাওঁ।

তাখি যেন যেন দাওঁ বিনি তিথি দিন দাওঁ

খিত যেন দিন দাওঁ বিনি তিথি দাওঁ ॥

বিন দাওঁ দিন দাওঁ বিনি তিথি তাখি দিন দাওঁ ॥

আজি-কালি অৱশ্যে নতুন চামৰ খুব কম সংখ্যক ওজাইহে এই সম্পূৰ্ণ পালচ্‌টো বজায়। তেওঁলোকে পালচ্‌টো আধুনিক কৰিছে আৰু চুটি কৰিছে। মালিতা পৰিবেশন কৰাৰ আন এটা সুৰ, আন এটা পালচ্‌ ঢোলৰ যাদুকৰ মঘাই ওজাৰ দিনৰ পৰা প্ৰচলন হৈ জনপ্ৰিয় হৈছে। নতুন সুৰৰ মালিতাৰ ৰূপ এনেধৰণৰ — এ .. বন্ধুগণ ভাৰত স্বাধীন হ’লে বন্ধুগণ ভাৰত স্বাধীন - ভাৰত স্বাধীন হ’ল। আকৌ বন্ধুগণ ভাৰত স্বাধীন হ’লে বন্ধুগণ ভাৰত স্বাধীন- ভাৰত স্বাধীন হ’ল ॥ আৰু এই মালিতাৰ লগত বজোৱা বাদ্যটিৰ ৰূপ এনে ধৰণৰ —

যেন যেন দাখি ৰিতি খিতি খিৰি খিতি খিৰি খিতি (২ বাৰ)

উৰু ... উৰু... দাচ্।

যেন যেন দাখি ৰিতি খিতি খিৰি খিতি খিৰি খিতি (২ বাৰ)

উৰু... উৰু... দাচ্ ॥

আজি-কালি ওজাৰ ঢোলৰ বা ঢোল বাদ্যৰ (ওজা হাতৰ) ‘প্ৰতিযোগিতা’ হয়। আগতে প্ৰতিযোগিতা নহৈ ‘ঢুলীয়া যুঁজ’ হৈছিল। অৰ্থাৎ ঢুলীয়াসকলে নিজৰ নিজৰ ঢোল বাদ্যৰ জ্ঞান আৰু পৰিবেশন কৌশলৰ পাৰ্গতালিৰে বিপক্ষৰ লগত যুঁজ দিছিল। সাধাৰণতে যুঁজৰ থলি আছিল কাৰোবাৰ পুতেকে কাৰোবাৰ জীয়েকৰ লগত পতা বিয়াৰ ৰতাখন। দৰা গৈ পোৱাৰ পিছতে কইনাঘৰীয়া কোনোবা এজনে দৰাঘৰীয়া ঢুলীয়া আৰু কইনাঘৰীয়া

ঢুলীয়াৰ মাজত 'যুঁজ' লগাবৰ মানসেৰে গুৱা- পাণ এটা পেলাই কৈছিল বোলে 'ৰাইজে ওজাসকলৰ বাদ্যৰ বং চাম বুলিছে । তাৰেহে গুৱা-পাণ এইটি '। গুৱা- পাণৰ মান ৰাখি দুয়োজন ওজাই যুঁজ দিছিল আৰু শেষত বিয়াৰ বভাৰ তলত থকা ৰাইজে জয়- পৰাজয়ৰ ৰায় দিছিল । যুঁজত ইখন ঢুলীয়া হাতৰ লগত সিখন ঢুলীয়া হাতৰ কটা-কটি হৈছিল । ইয়াৰ উপৰিও বান্ধনি- মেলনিৰ খেল ('খেল' শব্দই এই প্ৰসংগত 'যুঁজ' হৈ বুজাই) চলিছিল । " বান্ধনি - মেলনিবোৰৰ ভিতৰত আছে - বিদ্যা আৰু বাদ্যৰ উৎপত্তি, চাৰি দিশৰ বান্ধনি- মেলনি, ৰতা বান্ধনি - মেলনি, পাতি- চাৰী মেৰ- চাৰী বান্ধনি- মেলনি, ভক্তি শয্যাৰ বান্ধনি- মেলনি, অনন্ত শয্যাৰ বান্ধনি- মেলনি, দেহা পাতনি, সৃষ্টি পাতনি, চাৰি যুগৰ বান্ধনি- মেলনি, চৌধ্য শাস্ত্ৰ ওঠৰ পুৰাণৰ বান্ধনি- মেলনি, কন্যাদানৰ বান্ধনি মেলনি, হৰগৌৰী বান্ধনি- মেলনি ।" ঢুলীয়া যুঁজবিলাকত বান্ধনি- মেলনি বা প্ৰশ্ন সোধা আৰু মালিতাবে উত্তৰ দিয়াৰ ৰূপটো এনেধৰণৰ —

প্ৰশ্ন : আসিয়া বসিব তুমি নাজানিলা ভাও । উপজিলে পৃথিৱী কোন বাপ মাও ॥

উপজিলে পৃথিৱী দিন নে ৰাতি । উপজিলে পৃথিৱী-চিৎ নে কাটি ॥

উপজিলে পৃথিৱী কোনে কাটে নাই । কাৰ ঘৰে সেই কাচি বিচাৰিলে পাই ॥

কোন ভৈলা কাচি কোন ভৈল দাঁৰ । কোন নাল কোন ভৈলা বিৰিটি তাৰ ॥

কোন ৰূপে অজিলে মৰু যে মন্দৰ । কোন ৰূপে অজিলে সপ্তমে সাগৰ ॥

সাতখানি সাগৰত কোন কোন বৈলা । সপ্তদ্বীপ কোন কোন সাত নামে ভৈলা ॥

কেনমতে পৃথিৱী দাঙিয়া আনিলা । কিসৰ ওপৰে আন্ধ স্থাপিয়া ৰাখিলা ॥

কৈত সেই জন আন্ধ ধৰিয়া আছয় । কি কাৰণে পৃথিৱীক মেদিনী বোলয় ॥

কেইডাল ধৰণী কেইডাল খুটি । কিহৰ ওপৰে আছে পৃথিৱীখন উঠি ॥

এই কথা ওজা ককাই সঠিক কৰি কোৱা । ক'ব নোৱাৰিলে ঢোল মাটিত খহাই থোৱা ॥

উত্তৰ : পূৰ্বতে আছিলে মাত্ৰ আদি নিৰঞ্জন । সৃষ্টি মোহন্তে ইশ্বৰক নকৰে শোভন ॥

শূন্য দেখি পৃথিৱী অজিব মনে ভৈলা । ঈশ্বৰৰ কটাক্ষে বামে প্ৰকৃতি অজিলা ॥

সেই প্ৰকৃতিৰ সংগে প্ৰভু কৰিলা বিহাৰ । প্ৰসৱিলে ডিম্ব দেৱী বৃহত আকাৰ ॥

সেই ডিম্ব নিয়া মহা জলত পেলাইলে । তান হন্তে ব্ৰহ্মা বিৰাট জনমিলে ॥

পৰম পুৰুষ ইটো বিৰাট আকাৰে । বহুদিন গুই থাকে জলৰ ভিতৰে ॥

তাৰ লোম কূপে জানা দেৱী বসুমতী । এই ৰূপ পৃথিৱীখন জানিবা সম্প্ৰতি ॥

মধুকৈট ভৰ মেদে আৱৰি ধৰিলে । সিকাৰণে পৃথিৱীৰ মেদিনী নাম থলে ॥

চিৎ কৈ পৃথিৱী বৰাহে আনিলে উধাই । হাতে কাচি ধৰি ব্ৰহ্মাই কাটি দিলে নাই ॥

মহাধৰ্মে কাচিখনি সুদৰ্শনে দাঁৰ । বাসুকী ভৈলন্ত বিৰি নালটি তাহাৰ ॥

নাই চন্দ্ৰ সূৰ্যৰ প্ৰকাশ সিবেলাত । হেন সময়ত পৃথিৱী ভৈলা জাত ॥

পাঁচ

ছঅঁৰা বাদ্য সম্পৰ্কে ওজাসকলৰ মাজত থকা মতভেদৰ কথা আমি আগতে উল্লেখ কৰিছোঁ । এতিয়া কোনখন হাতৰপৰা ছঅঁৰা বাদ্য আৰম্ভ হৈছে সেই লৈয়ো মতভেদ আছে । কোনো কোনোৰ মতে বিয়াঘৰত চলনা বাদ্য পৰিবেশনৰ পিছতে 'মাননি হাত' পৰিবেশন কৰিবৰ নিয়ম । কোনো কোনো ওজাই 'তামোল পাণৰ জন্ম' বুলিবৰ বেলেগ ঢুলীয়া হাত এখন বজালেও অধিক সংখ্যকৰ মতে 'তামোল- পাণৰ জন্ম' 'মাননি' হাতৰে অন্তৰ্গত । পূৰ্বে 'মাননি হাত' বোলে 'মাননি ঘাত'হে বুলিছিল । দণ্ডেশ্বৰ বৰুৱা ওজাই এঠাইত লিখিছে — " ছঅঁৰা হাত ঘনিখিতাৰপৰাহে আৰম্ভ হৈছে । পূৰ্বৰ গুৰুসকলে ঘনিখিতাৰ লগত মাননি ঘাত বজাইছিল । অৰ্থাৎ মাননি হাত নাছিল ঘাতহে আছিল । ... স্বনামধন্য মঘাই ওজাদেৱৰ অনুপম ৰচনা শৈলীৰ পৰিচায়ক হিচাপে মাননি হাতখনিৰ নতুন সংযোজনে মঘাই ওজাদেৱৰ দিনৰপৰাই ছয় অঁৰা হাত পৰিবেশনৰ শুভ উদ্বোধনে সোণত সুৰগা চৰাই লোক- কলাৰ সৌন্দৰ্য বৃদ্ধি কৰিলে । " (উদ্ধৃতি সম্পাদিত) ।

চৌবিশখন ওজা হাতৰ ভিতৰত অবিতৰ্কিত ওজা হাতখন হ'ল 'ডম্বৰু হাত' । ডম্বৰু অতি পুৰণি বাদ্য । ঢোলৰ ক্ষুদ্ৰ সংস্কৰণ স্বৰূপ ডম্বৰুৱে শিৱৰ বাদ্য ৰূপে অসমীয়া প্ৰাচীন সাহিত্যত, প্ৰাচীন মূৰ্তিকলাত বিশেষ মৰ্যদা লাভ কৰিছে । সেই ডম্বৰুৰপৰা ধ্বনিত হোৱা সুৰকে আৰ্হি হিচাপে লৈ ঢুলীয়া ওজাসকলে 'ডম্বৰু হাত' ৰ বাদ্য ৰচনা কৰা বুলিব পাৰি । ডম্বৰু হাতৰ মালিতাৰ ভিন্ন ৰূপৰ কথা আমি আগতে উল্লেখ কৰিছোঁ । মালিতাৰ ভিন্ন ৰূপ থাকিলে ডম্বৰু হাতৰ বাদ্য বোলৰ ক্ষেত্ৰত আৰু পৰিবেশন কৌশলত বিশেষ ভিন্নতা দেখা নাযায় । এই হাতৰ মূল বাদ্য - বোল হ'ল 'দুম ... উৰু ... উৰু ... ৰু তুৰু কু তু' । ডম্বৰু হাতৰ মালিতা ভাগ সাধাৰণভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয় যদিও বাদ্য ভাগ বজাবলৈ ঢুলীয়াজনৰ কান্ধৰ ঢোলটোৰ প্ৰয়োজন নহয় । সমুখত এটা ঢোলৰ তালি আৰু এটা ঢোলৰ কোবনি পাতি দুডাল ঢোলৰ মাৰিৰে এক বিশেষ লয়ত বাদ্য - বোলসমূহ ধ্বনিত কৰা হয় । দুম্ .. উৰু ... উৰু .. ৰু তুৰু কু তু প্ৰথমতে টিমা লয়ত বজাই পিছত দ্ৰুতলৈ আনি ৰগৰলৈ পৰিৱৰ্তন কৰা হয় আৰু কুৰু কুতু কুতু .. কুৰু কুতু কুতু কুতু বুলি অতি খৰকৈ বজাই শেষত দু দু দুম্ দুদুম্ বোলেৰে পালচ্ অন্ত হয় । ডম্বৰু হাতৰ বাদ্যৰ টিমা অংশত 'অ' আই এনেকুৱা দেখা শুনা নাই । জটীয়া শংকৰে দু দু দুম ডম্বৰু বজাই । তা ধিয়া ধিয়া ধিয়া ডম্বৰু বাজিছে । তিনি তিৰা খিতা খিতা পিশাচী নাচিছে ।।' বুলি কোনো কোনো ওজাই এটি গীত পৰিবেশন কৰে ।

ছয় অঁৰা বাদ্যৰ ভিতৰত চৰাইক লৈ ৰচনা কৰা কেইবাখনিও ঢুলীয়া হাত পোৱা

যায়। সেইকেইখন হ'ল - কোঢ়া চৰাই হাত, ঢুলীয়া বটা বা বটা চৰাই হাত আৰু তেল টুপী হাত। এইকেইখনৰ উপৰিও 'চৰাই বুলনি' নামৰ এখন সুদীৰ্ঘ মালিতা ওজাসকলে পৰিবেশন কৰে। কোঢ়া চৰাই হাত বা কোঢ়া চৰাইৰ জন্ম হাতৰ মালিতাখনৰ ছন্দোবদ্ধ ৰূপটি অতি মনোৰম। নৰাম ওজাদেৱৰপৰা জনামতে কোঢ়া চৰাই হাতৰ পালচ্ ছয়টা। সেয়া হ'ল —

- ১। ঘিন উৰু ... দাচ্ দাচ্ দাচ্ ... কোঢ়া কোঢ়া কোঢ়া ... থিত্ থিত্ তৌ (২ বাৰ)
- ২। কুড়িত কুড়িত, কোঢ়াই কণীটি পাৰিলে ডুলিত।
- ৩। কুড়িত কোঢ়া, কুড়িত কোঢ়া —
কোঢ়াই কণীটি পাৰিলে সৰ্গদেউ বিচাৰি চোৱা।
- ৪। লাকুৰু পাক্ পাক্ লাকুৰু পাক্
নেকান্দিবি কোঢ়া তই মনে মনে থাক।
- ৫। ঘিন তেলেঙনা নাছ তেলেঙনা নেকান্দ কোঢ়া থাক। (২ বাৰ)
- ৬। উৰু .... উৰু ..... কুটুম্ কুটুম্ কুটুম্ কুটুম্
ঘিন কোঢ়া কোঢ়া থিত্ থিত্ তাওঁ.....

সকলোৱে একমুখে লেখৰ হাত বুলি স্বীকৃতি দিয়া আৰু ৰাইজৰ মাজতো জনপ্ৰিয় হোৱা ওজা হাত এখন হ'ল 'কপাহ ধূনা হাত'। এই হাতৰ মালিতাত অসমৰ ঘৰুৱা জীৱনৰ অতি বাস্তৱ চিত্ৰ এখন দেখিবলৈ পোৱা যায়। পালচ্‌বিলাকেও একোটা ঘৰুৱা পৰিবেশ যেনে — গধূলি সূতা সিজোৱা, ৰাতিপুৱা সূতা লেটোৱা, খৰিৰ অভাৱত তাঁতৰ খুটা খৰি ফলা আদিয়ে একোটা দৃশ্য মনলৈ আনি দিয়ে। কোনো কোনো ওজাই 'তাঁতৰ শালৰ জন্ম হাত' বুলি বেলেগ ওজা হাত এখন পৰিবেশন কৰে যদিও আচলতে সেইখন ওজাহাতো কপাহ ধূনা হাতৰ অন্তৰ্গত। কপাহ ধূনা হাতৰ মাজত অসমৰ শিপিনীগৰাকী আৰু অসমীয়া তাঁত শালখনৰ আটাইকেইপদ বস্তুৱেই জিলিকি আছে। মালিতাৰ বৰ্ণনা মতে খৰি বিশ্বামিত্ৰই যোগ বলেৰে কপাহ গছৰ গুটি সৃষ্টি কৰিছিল। গুটিৰ গুৰিত মাটি চপাই দিছিলহি যম ৰজাই। জেঠ মহীয়া কপাহ ফুটিল। প্ৰথম পাঁজি কাটিছিল পাৰ্বতীয়ে। পাঁজি কটা যঁতৰটো সাজি দিছিলহি বিশ্বকৰ্মাই। চিৰি, শলি, চিপকাঠি, বান্দৰী জৰী, টোলোঠা, দেৱপতি আদি গোটাই আনিছিল ভীমে, মছৰা, ফুলৰ কাঠি কাটি দিছিল ইন্দ্ৰই। প্ৰথমতে কাপোৰ কোনে বৈছিল? 'লক্ষ্মীয়ে তাঁত বাটি কৰে, ৰুক্মিণীয়ে চলাই। প্ৰথমতে কাপোৰ খনি বৈছিল ৰাধাই।' কপাহ ধূনা হাতৰ বাদ্যধ্বনি এনেধৰণৰ — (ক) কপাহ ধূনো ধূনো বেটি কপাহ ধূনো ধূনো, কপাহ ধূনো ধূনো বেটি কপাহ ধূনো ধূনো। (খ) কপাহ ধূনো ধূনো বেটি কপাহ ধূনো ধূনো, কপাহ ধূনো ধূনো বেটি গধূলিতে ধূনো। (গ) কপাহ ধূনো ধূনো বেটি নেওঠনিত ধূনো (২ বাৰ)। (ঘ) সূতা কাটো কাটো বেটি সূতা কাটো কাটো, সূতা কাটো কাটো বেটি টাকুৰিতে কাটো। (ঙ) সূতা সিজাওঁ সিজাওঁ বেটি সূতা সিজাওঁ সিজাওঁ, গধূলিতে সূতা সিজাওঁ ৰাতি পুৱা লেটাওঁ। (চ) সূতা উঘাওঁ উঘাওঁ বেটি সূতা উঘাওঁ উঘাওঁ (২ বাৰ)

(ছ) তাঁত বওঁ বওঁ বেটি তাঁত বওঁ বওঁ (২ বাৰ)। (জ) অ'ৰ সূতা ত'ত থওঁ কেঁচা সূতা বাণী বওঁ (২ বাৰ) (ঝ) এটা খুটা দুটা খুটা তাঁতৰ চাৰিটা খুটা। (ঞ) তাঁতৰ পুলি খুটা তাঁতৰ বহুনা খুটি (২ বাৰ)। (ট) ঘেন ঘেন তাঁতৰ খুটা ঘেন ঘেন তাওঁ, তিঘেন নিঘেন তাঁতৰ খুটা খৰি ফালি খাওঁ।

ঢুলীয়া হাতসমূহৰ ভিতৰত আন এখন জনপ্ৰিয় আৰু আকৰ্ষণীয় হাত হ'ল 'ঔ বাগৰা হাত', এই কথা আমি আগতেও উল্লেখ কৰি আহিছোঁ। ঔ বাগৰা হাতকে বহুতে 'ঔ টেঙা হাত' বুলিও কয়। দেখাত আকৰ্ষণীয় যদিও ঔ বাগৰা বৰ কষ্টকৰ হাত। গছৰ-পৰা সৰি পৰা ঔ টেঙা এটা যেনেদৰে বাগৰি যায় ঔ বাগৰা হাত বজাওঁতেৰো ওজাজন বা বজাওঁতাজন তেনেদৰে বাগৰি ফুৰিব লাগে। এই হাতৰ বাদ্য বজাওঁতে ওজাই কেতিয়াবা কেতিয়াবা পিঠিত, কেতিয়াবা বুকুত ঢোল বান্ধি ওলোটা খৰ মাৰে। কোনো সময়ত ভৰিকেইটাতো ঢোল বান্ধি তাৰ ওপৰত বাগৰি ফুৰে। এনেবোৰ কষ্ট দেখি আজিকালিৰ ওজাসকলে ঔ বাগৰা হাত বজাবলৈ এৰিয়েই দিছে। ঔ বাগৰা হাতৰ পালচ্ বেছি নহয়, যিখিনি আছে সেইখিনিকে কোনোবাই দীঘলকৈ কোনোবাই চমুকৈ বজাই থয়। সকলো ওজাৰে এই হাতৰ পৰিবেশন কৌশলো একে বুলিব নোৱাৰি। তেনেকৈ পালচৰো পাৰ্থক্য দেখা যায়। আমাৰ হাতত পৰা, চাৰি অংশত বিভক্ত পালচ্‌টোৰ বাদ্য-বোল এনে ধৰণৰ—

ৰিত ঘিনি থিত্ ঘিনি ঘিনি ঠাচ্ তিত্ তি তি (৩ বাৰ)
দিদালি দিদালি দালি, দিদালি দিদালি দালি
থিত্ ঘিৰি থিত্ ঘিৰি ঘিৰ (৩ বাৰ)
তিধিওঁটি ধিওঁ ধিওঁ .. তিধিওঁটি ধিওঁ ধিওঁ..

'মেঘেগজা হাত'ৰ কাব্য - ছন্দৰ কথা আগতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। এইখন ওজা হাতৰ মূল পালচ্ তিনিটা - ১। সাধাৰণভাৱে মেঘে গজা, ২। সাধাৰণভাৱে গাজনি মাৰি দূৰণিলৈ শব্দটো আঁতৰি যোৱা আৰু ৩। প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি বজ্ৰপাত মৰা। আজি-কালি দূৰণিলৈ শব্দটো আঁতৰি যোৱা আৰু ৩। প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি বজ্ৰপাত মৰা। আজি-কালি ওজাসকলে ধুমুহা-বৰষুণ অহা, টিং ঘৰত পানী পৰা, এছাৰখনি মৰা, চিপ্‌টিপ্‌কে বৰষুণ দিয়া আদি বিভিন্ন পালচ্ বজায়। এইবোৰ উপৰুৱা আৰু মনত আনন্দ দিবৰ বাবে বজোৱা পালচ্। সেইদৰে 'কপাহ ধূনা হাত'তো 'ওৰাই ঘূৰাই মাকোডাল ঘূৰা' বুলি দুই একে কয়। 'ডম্বৰু হাত' বজাওঁতে দুটা ঢোল পাতি লোৱাৰ দৰে 'তবলা হাত' বজাওঁতেৰো দুটা ঢোল পাতি লোৱা হয় আৰু তাতে হাতৰ আঙুলিৰে তবলাৰ দৰে বোল তুলিবলৈ যত্ন কৰা হয়। বোলৰ লগে লগে কোনো কোনো ওজাই 'মণিৰাম দেৱানৰ গীত' গাই যায়। তবলা হাতৰ দৰে আন এখন জনপ্ৰিয়, দীঘল আৰু জটিল ঢুলীয়া হাত হ'ল 'টোকাৰী হাত'। ওজাসকলে টোকাৰী হাতৰ তিনিটা ভাগৰ কথা কয়। যেনে- বৰটোকাৰী, কণাটোকাৰী আৰু এডলীয়া টোকাৰী। টোকাৰী হাত বজাবৰ হ'লে ওজাসকলে কান্ধত দুটা ঢোলৰ তালি-কোবনি

ওভটা- ওভটিকৈ লয় । বৰটোকাৰীত তিনিটা ঢোল লাগে । এটা কান্ধত লৈ আন দুটাৰ তালি দুখন পাতি লয় । ওজাসকলে টোকাৰী হাত বজাওঁতে ঢোলৰ লগত টোকাৰী এখন বজাই গ'লে টোকাৰী হাতৰ বাদ্যখিনি শুনিবলৈ বৰ শুৱলা হয় । মালিতা গোৱা শেষ কৰিয়েই ওজাসকলে বাদ্য বজাবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু বাদ্যৰ মাজে মাজে 'পৃথিৱীত আছিলে এজুপি বিৰিষে তললৈ মেলিলে শিয়া । সেইনো বিৰিষ জুপি খোজে মহাদেৱে টোকাৰী সাজোঁগৈ দিয়া ।। বাঢ়েয়ে কাটিলে বাঢ়েয়ে চাঁচিলে এহাত এমুঠন কৰি । মহাদেউ গোসাঁয়ে টোকাৰী সাজিলে বাটে পাৰেৱতী জৰী ।।' - এই টোকাৰী গীতটি গায় যায় ।

ছয়

ঢোল-বাদ্য অসমৰ লোক-বাদ্য যদিও ইয়াক এক 'বিশেষ আধাৰত আধাৰিত মাৰ্গীয় বাদ্য' বুলিও ক'ব পাৰি । এই মাৰ্গক 'ঢোল মাৰ্গ' নাম দিব পৰা যায় । ঢোল-বাদ্যৰ লগত ধৰ্মীয় আৰু দাৰ্শনিক ভাৱৰ অনুলেপন আছে । দণ্ডেশ্বৰ বৰুৱা ওজাই এঠাইত লিখিছে - "শংকৰী সংস্কৃতিৰ গায়ন আৰু বায়ন পদ্ধতিৰ দৰেই এই ধাৰা লোক-সংস্কৃতিৰো 'ঢুলীয়া' আৰু 'পালি' এই দুটা পাঠ্যক্ৰম আছে । 'ঢুলীয়া' পাঠ্যক্ৰমত নাচনী ছেওবোৰ, বাট বুলনিৰ ছেওবোৰ আৰু চলনা ছেওবোৰৰ শিক্ষা দিয়াৰ পিছত 'পালি' পাঠ্যক্ৰমত মালিতা, চাৰনি চাপৰ, দৰনি চাপৰ, কুটনী চাপৰ, লাগ, চোচনি, খৰচনা, গত-পালা, ঘাত, ছয়অঁৰা হাতবোৰ, বুলনি, বান্ধনি - মেলনি আৰু ঢোলৰ চৌবিশ তন্ত্ৰৰ পূৰ্ণাংগ শিক্ষা দিয়া হয় । এই দুয়োটা পাঠ্যক্ৰমৰ শিক্ষা পূৰ্ণাংগ হোৱাৰ পিছতহে গুৰুৱে আনুষ্ঠানিকভাৱে কোনো সন্ত-মহন্তৰ উপস্থিতিত শিষ্যক (ছাত্ৰক) 'ওজা' উপাধি প্ৰদান কৰাৰ নিয়ম অদাবধি এই ধাৰা লোক-সংস্কৃতিৰ লগত জড়িত হৈ আছে । ইয়াৰ উপৰিও গুৰুৱে 'ওজা' উপাধি প্ৰদান কৰাৰ পিছত সত্ৰীয়া নিৰ্মালি লোৱাৰ নিয়ম আমাৰ সমাজত প্ৰচলন হৈ আছে ।" আজিকালি ঢোল বজাৰ জানিলেই 'ওজা' বুলি কোৱা হয় যদিও আচলতে কথাটো কেতিয়াও তেনে নহয় । ওজাসকলৰ বাদ্যৰ এটা মান আছে আৰু সামাজিকভাৱেও তেখেতসকলৰ এটা স্থিতি দেখা যায় । আজিৰ তথা কথিত 'ওজা'ৰ 'ফাংচন' কৰাৰ বাহিৰে আন কোনো সামাজিক স্থিতি সামাজিক প্ৰভাৱ দেখা নাযায় । দণ্ডেশ্বৰ বৰুৱা ওজাৰ উদ্ধৃতিটোত ঢোলৰ 'মাৰ্গ' টোৰ সমৰ্থনত কিছু যুক্তি বিচাৰি পোৱাৰ উপৰিও ঢোল-বাদ্যৰ ব্যাপকতাৰে এটা ইংগিত পোৱা যায় । আধ্যাত্মিক অনুলেপনৰ কথা নকলোৱেই বা !

এইটো পৰিৱৰ্তনৰ যুগ, প্ৰতিযোগিতাৰ যুগ । অসমৰ লোক-সংস্কৃতিৰ আন আন ক্ষেত্ৰলৈ পৰিৱৰ্তন অহাৰ দৰে পৰিৱৰ্তনৰ বতাহে ঢোল-বাদ্য বা ঢোল সংস্কৃতিকো ভালদৰেই চুই গৈছে । এই ছাটি বতাহে পুৰণিসকলক অলপ কমকৈ আৰু নতুনসকলক অলপ বেছিকৈ চুই যোৱা যেন লাগিছে । পিছে ইয়াৰ প্ৰতিক্ৰিয়াসমূহে ঢোল-বাদ্যক মহীয়ান কৰিছে বুলি বা ভবিষ্যতলৈ কৰিব বুলি একে আধাৰে কৈ দিব নোৱাৰি । এই বাদ্যৰ লগত জড়িত অনেকজন ওজা-শিল্পীক স্বৰচিতই হওক বা আনৰ ৰচিতই হওক ভালেখিনি নতুন মালিতা আৰু নতুন লাগ-ঘাত পৰিবেশন কৰা দেখিছোঁ, শুনিছোঁ । পুৰণিতকৈ নতুন লাগ-ঘাতৰ ৰচনা আৰু পৰিবেশনা ভালেখিনি উচ্চমানবিশিষ্ট হৈছে বুলিব পাৰি । কিন্তু নতুন মালিতাসমূহ বা কথা ভাগ আধুনিক গীত গোৱাৰ দৰে তুলুঙা সুৰত গোৱাতো হ'লে সমূলি ভাল হোৱা নাই । অথচ নতুন চামৰ বহুতো ঢুলীয়াই তাকেই কৰিবলৈ লৈছে । 'অসমৰ ঢোল-বাদ্য : মঘাই ওজাৰপৰা নতুন পুৰুষলৈ' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধত এনে এটা প্ৰসংগৰ অৱতাৰণা কৰি অজিত দত্ত নামৰ লেখক জনে লিখিছে - "অসমৰ ঢোল-বাদ্যক জগত বিদিত কৰিলে মঘাই ওজাই । ... মঘাই ওজাৰ পিছত অসমৰ নতুন পুৰুষে ঢোল-বাদ্যৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হ'ল, ভালেকেইজন ওজস্বী ওজাৰ জন্ম হ'ল; আনকি কেইবাগৰাকী মহিলা ওজাকো বিহু মঞ্চত দেখা গল । নতুন নতুন ওজা ওলাল হয়; কিন্তু ইয়াৰ লগে লগে ঢোল-বাদ্যৰ পৰম্পৰাতো কিছু আঘাত নলগাকৈ থকা নাই । কিয়নো এচাম নৱীন ওজাই মূল পৰম্পৰাৰপৰা আঁতৰি সস্তীয়া অংগী-ভংগীৰে একপ্ৰকাৰ 'বান্ধৰামি' প্ৰদৰ্শন কৰি দৰ্শকৰ বাঃ বাঃ আদায় কৰাতে গুৰুত্ব দিয়া দেখা গৈছে । আকৌ কিছুমান নবীন ওজাই বিয়ানাম, বিহুনাম, আধুনিক গীত আদি বাৰে-মিহলি এক প্ৰকাৰ ভচ্ছ গীত গাই ঢোল কৃষ্টিক বিকৃত কৰি পৰিবেশন কৰাও দেখা গৈছে ।" অভিযোগ সত্য, নতুনসকলে এনেবোৰ কথাৰ প্ৰতি অলপ মন-কাণ দিবৰ হ'ল । অন্যথা ঢোল-বাদ্যৰ প্ৰতি প্ৰচুৰ অন্যায কৰা হ'ব ।

কোনো দেশৰে, কোনো কালৰে লোক-সংস্কৃতিৰ গতি স্থিৰ নহয় । প্ৰবাহমান । অসমৰ ঢোল সংস্কৃতিৰ গতিও স্থিৰ হৈ নাথাকে বা থকা নাই । পিছে চাব লাগিব যাতে 'গতি'য়ে 'মূলৰ প্ৰকৃতি'ক (পৰম্পৰাক) ঢাকি ধৰিব নোৱাৰে বা বিকৃত কৰিব নোৱাৰে । পুৰণি চাম ওজাৰ নতুন সৃষ্টিৰ ভিতৰত 'ভাৰত স্বাধীন হোৱা হাত', 'ৰেল চলা হাত', 'বগীছোৱালীয়ে দৰা নোপোৱা হাত', 'বৰলাই ছোৱালী নোপোৱা হাত', 'শিল্পী বুলনি', 'ঢেকী বুলনি', 'ৰাতু বৰ্ণনা' আদিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি । ঢোলৰ যাদুকৰ মঘাই ওজাই তেখেতে অংশ গ্ৰহণ কৰা প্ৰায়বোৰ অনুষ্ঠানতে 'বগীছোৱালীয়ে দৰা নোপোৱা হাত' বজাই ৰাইজৰ মনত আনন্দ দিছিল । আনহাতে এই হাতখনৰ বিপৰীতে সৰুপাই ওজাই 'বৰলাই ছোৱালী নোপোৱা হাত' বজাই ৰাইজক আমোদ দিয়া দেখা যায় । কিন্তু, এই ওজাকেইগৰাকীয়ে (বা পুৰণি চামৰ সকলোৱেই) জনসাধাৰণৰ মনত ৰং লগাবলৈকে এই

হাতবোৰ সৃষ্টি কৰিছিল যদিও পৰিবেশন কালত তেখেতসকল কোনোমতে মার্গ সংগীতৰ (অৰ্থাৎ ঢোল মার্গৰ) সীমাৰ বাহিৰলৈ যোৱা নাই। কথাটো নতুন দিনৰ ওজাসকলে মন কৰিব লগা।

পিছে বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত, ঢুলীয়া হাতৰ মালিতা গাওঁতে আৰু বাদ্য বজাওঁতে অতিৰিক্ত কথা আৰু ফটুৱা কথা কোৱা (অধিক কি লেখৰ হাতৰ ক্ষেত্ৰতো), ইংৰাজী শব্দ কোৱা (তাকো ভুলকৈ, বিকৃতকৈ) নবীন ওজাসকলৰ এটা এবাৰ নোৱাৰা স্বভাৱ হৈ পৰিছেগৈ। যি সময়ত আমি অসমীয়া ভাষাৰ শুদ্ধতা ৰক্ষাৰ কথা চিঞৰিছোঁ, যি সময়ত পশ্চিমীয়া সংস্কৃতিৰ কু-প্ৰভাৱৰ কবলৰপৰা অসমৰ লোক-সংস্কৃতিক বিশুদ্ধ ৰূপত ৰক্ষা কৰাৰ কথা চিঞৰিছোঁ, - ঠিক সেই সময়তে জনতাৰ শিল্পী ঢুলীয়া ওজাসকলৰ মুখত ইংৰাজী শব্দৰ বিকৃত উচ্চাৰণৰ মালিতা শুনিবলৈ পোৱাতো অশোভনীয় কথা হৈছে। ৰুচিমানজনে 'মৎস বুলনি', 'শোভন দৰিকণাৰ বিয়া' আদি লেখৰ ঢুলীয়া হাতৰ লগত 'পুখুৰী সিঁচা হাত উলিয়াই বিকৃত ইংৰাজী শব্দৰে বিজ্ঞানম গোৱা ব্যৱস্থাবোৰ কোনোমতে সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰে। 'ডম্বৰু হাত'ৰ দৰে গাভীৰ্যপূৰ্ণ ঢুলীয়া হাতৰ বাদ্যৰ মাজত 'দক্ষিণ হেঙেৰা' বজাৰত নেজ নথকা ম'হ কিনিবলৈ যোৱাৰ নিচিনা ফটুৱা কথা, দেচুৱালী মানুহৰ বচন ভংগীৰ উচ্চাৰণ সুমুওৱা (এটা ঢোলৰ কেছেটত শুনিবলৈ পোৱা গৈছে) কাণ্ড কোনো মতে সহিব পৰা নাযায়।

অতি মাত্ৰা বাহিৰা কথা কোৱা ব্যৱস্থা, অতি গ্ৰাম্য শব্দৰ প্ৰয়োগ, বিকৃত ইংৰাজী শব্দৰ ব্যৱহাৰ পৰিহাৰ কৰিও ঢুলীয়া হাতৰ পৰিবেশন কৌশল আধুনিক তথা উন্নত কৰিব পাৰোঁ। আগতে ঢুলীয়া হাত বজাবৰ সময়ত কান্ধৰ ঢোলটোৰ উপৰিও সমুখত আন এটা ঢোলৰ তালি পাতি লোৱা হৈছিল। আজি- কালি কোনো কোনো ওজাক সমুখত আৰু এটা ঢোলৰ কোবনি পাতো পাতি লোৱা দেখা যায়। তেওঁ কেতিয়াবা কান্ধৰ ঢোলটোৰ কোবনিত আঘাত নকৰি নাচতে সমুখৰ ঢোলৰ কোবনিত আঘাত কৰি বাদ্য বজায়। এইটো বাদ্য পৰিবেশনৰ আধুনিক ৰূপ। এনে পৰিৱৰ্তন আদৰিব পাৰি। কিছু সংখ্যক ঢুলীয়া হাতৰ মালিতা বৰ দীঘল। কোনো কোনোৱে তেনে মালিতা গাওঁতে প্ৰতিবাৰতে পালচ নবজাই প্ৰথমতে দুবাৰমান বজাই আৰু শেষত দুবাৰমান বজাই মালিতা গোৱা ৰূপটো নতুন কৰা যেন আৰু উন্নত কৰা যেন লাগিছে। এনে পৰিৱৰ্তনো যুগৰ লগত খাপখোৱা বুলি ধৰিব পাৰি। কিন্তু ঢুলীয়া হাতৰ মাজলৈ বিজ্ঞানমৰ লয় অনা, বিহুৰ যোজনা দিওঁতে ওজা হাতৰ জুৰণি ছেও বজোৱা (যি বোৰ কাণত পৰিছে), ঢোলৰ মালিতাৰ সলনি ওজা হাতৰ আৰম্ভণিত 'অখণ্ড মণ্ডলা কাৰং ...' আদি শ্লোক গোৱা কোনোমতে সমৰ্থন যোগ্য বুলিব নোৱাৰি।

অসমীয়াৰ অতিকৈ আপোন ঢোল-বাদ্যটিক আমি যি কোনো প্ৰকাৰে ৰক্ষা কৰিবই

লাগিব। লুইতৰ পাৰত মৰা গৰুৰ ছালৰ সঁচাকৈয়ে এক অদ্ভুত শক্তি। অসমৰ ঢোল বাদ্যৰ জৰিয়তে অসমৰ জনজীৱনে যেনেদৰে প্ৰকাশ লাভ কৰিছে অসমৰ আন কোনো বিধ বাদ্যৰ জৰিয়তে তেনেদৰে প্ৰকাশ লাভ কৰা নাই। অসমৰ গছ-লতা, আকাশ-বতাহ, চৰাই-চিৰিকটি, জান-জুৰি, গাঁও-চুবুৰী, বিয়া-সবাহ — আটাইবোৰেই যেন ঢোলটোৰ ভিতৰত। তদুপৰি পৃথিৱীৰ যি কোনো সংগীতিক বাদ্যৰ দৰে ঢোলেৰেও যে জগত-সভাৰ শ্ৰোতা-দৰ্শকক মোহ নিয়াব পাৰি সেই কথা 'মঘাই ওজাই ভালদৰেই প্ৰমাণ কৰি গৈছে। সেয়ে এতিয়া আমি দলে-বলে জগত-সভালৈ ঢোলটিক উলিয়াই লৈ যাব লাগে। এই দায়িত্ব বহু পৰিমাণে নবীন ওজাসকলৰ ওপৰত। সেইবুলি মানুহক হুঁৱাবলৈ, 'ফাংচন জমাবলৈ' নহয়, ৰুচিমান শ্ৰোতা-দৰ্শকক মোহ নিয়াবলৈহে।

(ওপৰখিও)

চলনা বাদ্যৰ পালচ

- ১। জয় গুৰু শংকৰ সৰ্বগুণাকৰ যাকেৰি নাহিকে উপাম —
 যেন যেনি যেন দাওঁ তাখি যেনি যেন দাওঁ দাওঁ খিতা তাখি দিযেন দাওঁ (২বাৰ)
 যেনাচ্ যেন দাওঁ দাওঁ ধুক দাওঁ
 যেন দাওঁ ধুক দাওঁ, দিযেন দাওঁ ধুক দাওঁ, দাওঁ খিতা তাখি দিযেন দাওঁ
 যেনাচ্ যেন দাওঁ দাওঁ ধুক দাওঁ .....
- ২। দাওঁ -দাওঁ, দাওঁ - দাওঁ (৩ বাৰ) ....দিযেন উৰু .... ক
 ঢোলত বগৰ দি গাব-
 আনন্দে নন্দে পৰমা নন্দে চিত্ত গোবিন্দৰ পাৰে —
 যেন দেচ্ দাওঁ যেন দাওঁ, যেন দেচ্ দাওঁ যেন দাওঁ, ... দিযেন ... (বগৰ)
 যেন দাওঁ তাখি দিযেন দাওঁ (২ বাৰ)
 যেন উ.. ক ... যেনাওঁ, খিত উ ..... ক ..... খিতাওঁ (২ বাৰ)
 যেন যেন দাওঁ - খিত খিত দাওঁ
 দাওঁ দেচ্ দাওঁ খিত দাওঁ যেন দাওঁ তিযেনিতি খিতা দিযেন দাওঁ খিত
 যেন যেনা খিতি যেনি দিযেন দাওঁ খিতি তিখি দাওঁ
 যেন যেন দাওঁ যেন দাওঁ... উৰু .. খিত দাওঁ যেন গুদু যেন।
- ৩। দাওঁ -দাওঁ, দাওঁ -দাওঁ (৩ বাৰ) ... দিযেন উৰু... ক (বগৰ)
 যেন দাওঁ যেন দাওঁ - দাওঁ খিত উৰু... (২ বাৰ)
 যেন দাওঁ যেন দাওঁ - দাওঁ খিতেচ্ তাখি দিযেন দাওঁ, যেন দাওঁ দাওঁ খিত।
 যেন যেন খিতা খিতা যেন দাওঁ- দাওঁ খিত (২ বাৰ)
 যেন যেন ফাওঁ যেন যেন ফাওঁ যেন,
 দাওঁ দাখি দাওঁ, দাওঁ দাখি দাওঁ
 দাওঁ যেন গিযেন দাওঁ যেন গিযেন দাওঁ দাখি দাওঁ দাওঁ দাখি দাওঁ
 যেনি দাওঁ দিযেন দাওঁ যেনাওঁ - দাওঁ দাওঁ দাওঁ
 যেনা যেনি দিযেন দাওঁ খিতা খিতি তিখি দাওঁ (২বাৰ),
 দি- দাওঁ —

দাওঁ দেচ্ দাওঁ খিত দাওঁ যেন দাওঁ তিযেনিতি খিতা গিযেন দাওঁ খিত
 যেন যেনা খিতি যেনি দিযেন দাওঁ খিতি তিখি দাওঁ
 যেন যেন দাওঁ যেন দাওঁ উ ... ক খিত দাওঁ যেন গুদু যেন।

- ৪। দাওঁ -দাওঁ, দাওঁ -দাওঁ (৩ বাৰ) ... দিযেন উৰু... ক (বগৰ)
 যেন যেনি দাওঁ - দাওঁ (তলৰ ঘোষা পদৰ লগত লয় ৰাখি)
 সকলোৰে : এ .. হৰি নাৰায়ণ ... যেন যেনি দাওঁ দাওঁ
 ওজা : গোসাঁই গৈছিল বৈকুণ্- ঠলৈ ...
 পালিসকল : এ হ-ৰি নাৰা-য়ণ ...
 সকলোৰে : বাটত পালে বাধা ... এ
 চৰণতে পৰি কান্দে - এ হ-ৰি নাৰা-য়ণ ...
 গুণৱতী বাধা ... এ... এ...
 নাকান্দিবা গুণৱতী - এ হ-ৰি নাৰায়ণ
 নকৰিবা দুখ .... এ....
 সত্যে সত্যে গুণৱতী - এ হ-ৰি নাৰায়ণ
 এৰি নেয়াওঁ তোক ... এ ....
 যেন যেন দাওঁ যেন দাওঁ যেন দাওঁ দিযেন দাওঁ যেন খিতা দিযেন দাওঁ যেন (২বাৰ)
 যেনাওঁ যেন দাওঁ দাওঁ ধুক দাওঁ, খিতাওঁ যেন দাওঁ দাওঁ ধুক দাওঁ
 যেন দাওঁ ধুক দাওঁ দিযেন দাওঁ ধুক দাওঁ
 দাওঁ খিতা তাখি দিযেন দাওঁ (২বাৰ)
 যেনাচ্ যেন দাওঁ দাওঁ ধুক দাওঁ
 দি-দাওঁ দাওঁ দেচ্ দাওঁ-।
 উৰু ... কধুমুতি তুধুমুতি দাওঁ দেচ্ দাওঁ উৰু ... (৩ বাৰ)
 যেন যেন ফাওঁ যেন যেন ফাওঁ যেন যেন ফাওঁ যেন
 যেনা যেন দিযেন দাওঁ খিতা যেন দিযেন দাওঁ
 দাওঁ দেচ্ দাওঁ, দাওঁ দেচ্ দাওঁ - দাওঁ দাওঁ দিন দাওঁ দাওঁ।
- ৫। উৰু .. ধুমুৰ্ ...ধুমুৰ্ দাখি ধুমুৰ্ ...ধুমুৰ্ ... দাখি (গীতৰ লগত) ...
 গীত : আবেলি বেলিকা - চেনিৰাম ঐ
 কানাই নাও মেলে - চেনিৰাম ঐ
 মাথাৰে মুকলি চুলি ৰাম ঐ পাঠৈ ৰতিয়া বলোৰাম ঐ ...

ঘেন ঘেন ফাওঁ, ঘেন ঘেন ফাওঁ, ঘেন ঘেন ফাওঁ ঘেন
 ঘেনাক ঘেন দিঘেন দাওঁ - দাওঁ দেচ্ দাওঁ দাওঁ দেচ দাওঁ
 খিতাক ঘেন দিঘেন দাওঁ- দাওঁ দেচ্ দাওঁ দাওঁ দেচ দাওঁ
 দাওঁ দাওঁ ধিন্দাওঁ দাওঁ
 খিতিন দাওঁ দাওঁ খিতিন দাওঁ ঘেন ঘেন দিঘেন (২বাৰ)
 ঘেনি ঘেনি দিঘেন দাওঁ ঘেন ঘেনি দাওঁ।

- ৬। ঘেন কুক ... উক ... দাওঁ দাওঁ
 দাওঁ কুক উক ... দাওঁ দাওঁ
 তাঘেন নাচ তাওঁ ঘেন নাচ তাওঁ, ঘেন উক .... উক ... দাওঁ,
 দাওঁ দাওঁ গিঘেন (৩ বাৰ)
 দাওঁ খিত্ ফাওঁ তিফাওঁ ফাওঁ ফাওঁ
 ঘেন ঘেন দিঘেন দিঘেন দাওঁ (২বাৰ)
 বিঘেন দিঘেন দাওঁ ঘেন্দালিতি দাওঁ ঘেন খিতালিতি দাওঁ ঘেনাওঁ খিত্।
- ৭। উক ... উক .. (বগৰ)
 ঘেন দাওঁ খিত দাওঁ খিত দাওঁ খিতি তিখি তাখি ঘেনি (২বাৰ)
 দাওঁ ঘেনাওঁ বিঘেন দাওঁ ঘেনাওঁ বিঘেন দাওঁ (২বাৰ)
 ঘেন ঘেন দেচ্ দাওঁ ঘেন ঘেন দাওঁ (২ বাৰ)
 ঘেনা খিতা খিতা খিতা ঘেনি তিখি দাওঁ দাওঁ
 দাওঁ খিতা খিতা খিতা ঘেনি তিখি দাওঁ দাওঁ
 ঘেন দাওঁ ঘেনি দিঘেন দাওঁ খিতা খিতি তিখি দাওঁ (২ বাৰ)
 দিন দাওঁ দাওঁ দেচ দাওঁ খিত্ দাওঁ ঘেন দাওঁ তিঘেনিতি খিতি ঘেন দাওঁ খিত্
 ঘেন ঘেনা খিতি ঘেনি দিঘেন দাওঁ ঘেনি তিখি দাওঁ
 ঘেন ঘেন দাওঁ ঘেন দাওঁ ... উক ... খিত দাওঁ ঘেন গুদু ঘেন।

- ৮। দাওঁ- দাওঁ, দাওঁ-দাওঁ (৩ বাৰ) ... দিঘেন ... উক (বগৰ)
 (বহি লৈ) ঘেন দেচ্ দাওঁ ঘেন (২ বাৰ) উক ...
 ঘেন দেচ দাওঁ দাওঁ দেচ দাওঁ, দাওঁ দাওঁ খিতা খিতেচ্ দাওঁ
 দাওঁ দাওঁ গিঘেন দাওঁ দাওঁ গিঘেন দাওঁ দেচ্ দাওঁ ঘেন (২ বাৰ)
 উক ... ঘেনি দাওঁ দাওঁ খিতি দাওঁ দেচ্ দাওঁ খিতা গিঘেন দাওঁ ঘেনাওঁ খিত।

“ঢুলীয়া বটা” বা “বটা চৰাই হাত”ৰ পালচ্

- (ক) খিত্ খি খি তৌ, খিত্ খি খি তৌ, খিত্ খি খি তৌ।
 (খ) ঋখি তৌ খি খি তৌ, ঋখি তৌ খি খি তৌ।
 (গ) খিত দাংখিৰি তৌ (৪ বাৰ)।
 (ঘ) ঘেৰি ঘেৰি বটা, ঘেৰি ঘেৰি বটা - বটা ঢুলীয়া বটা।
 (ঙ) ঘেন খিত তৌ ঘেন খিত তৌ
 তৌ থাচ তৌ খিত তৌ খিখি তৌ খিতা খিতি তাখি তাওঁ
 তিকি তিকি ... তিকি তিকি ... তিকি তিকি তৌ।
 (চ) উৰি যাওঁ যাওঁ (৪বাৰ)
 (ছ) উৰি গ'ল বটা (৩ বাৰ)
 (জ) উৰি গ'ল বটা, ধৰি আন বটা, পুৰি খাওঁ বটা (২ বাৰ)
 (ঝ) নামিলো নামিলো বটা, নামিলো নামিলো বটা (২ বাৰ)
 (ঞ) ধূলি মুঠি লৈ যাওঁ - বালি মুঠি থৈ যাওঁ (৩ বাৰ)
 (ট) ধূলিত ঘূলি মাৰিলে বটা (২ বাৰ)
 ঢুলীয়া বটা, বটা ঢুলীয়া বটা।

‘ঔ বাগৰা হাত’ৰ মালিতা

শুনিয়োক সৰ্বজন আমাৰ বচন ।
 ঔ টেঙাৰ জন্ম কথা কৰোঁ আৰম্ভণ ॥
 সৰগতে আছিলেক ঔ টেঙাৰ গছ ।
 ব্ৰহ্মাদেৱে আনিছিলে সেই গছৰ সঁচ ॥
 ব্ৰহ্মাদেৱে আনি তাক বশিষ্ঠক দিলে ।
 বশিষ্ঠই সেই সঁচ পৃথিৱীত ৰূলে ॥
 গজিলেক ঔ গছ পৃথিৱীক ভেদি ।
 গজোতেই ঔ টেঙাৰ মেলে দুটি পাতি ॥
 পঞ্চনামে আহি পাঁচ বাকলিযে হৈলে ।
 সেই পঞ্চনামেই আহি বীজ জন্ম লৈলে ॥
 সহস্ৰনামে আহি ঔৰ ফুল জন্ম লৈলা ।
 ভক্তিতত্ত্ব নামে আহি কলিটি ধৰিলা ॥
 শক্তিৰ বলে ঔৰ পাতে জনম ধৰিলে ।
 নাভি হৈ ঔ টেঙা লাগিবলৈ লৈলে ॥
 লাগি অঁতাই ঔ টেঙা ওলমি ব'ল ।
 হাখুটি লৈ ঔ টেঙা পাৰিবলৈ গ'ল ॥
 হাকুটিৰে ঔ টেঙা আজোৰ মাৰি দিলে ।
 একে আজোৰতে টেঙা মাটিত পৰিলে ॥
 পৰি পাছে ঔ টেঙা বাগৰ মাৰি গ'ল ।
 বাগৰি গৈ ঔ টেঙা সমান ঠাইত ব'ল ॥
 লক্ষ্মী আয়ে ঔ টেঙা বুটলি আনিলে ।
 সৰস্বতী মাতৃক টেঙা কুটিবলৈ দিলে ॥
 সৰস্বতী আয়ে বহি কুটিবলৈ লৈলে ।
 তিনিটি বাকলি গ'ল দুবাকলি ৰৈলে ॥
 খালৰ চেঙেলী ডালৰ ঔ ।
 ভালকৈ ৰান্ধিবি ৰান্ধনী বোঁ ॥
 ডালৰ ঔ আৰু খালৰ চেঙেলী ।
 দুয়ো লগে সঙ্গৈ যায় মৰণৰ বেলি ॥
 সভাসদ সকলৰ চৰণতে ধৰোঁ ।
 ঔ টেঙাৰ জন্ম কথা সামৰণি মাৰোঁ ॥

“টোকাৰী হাত”ৰ মালিতা

চৰণতে ধৰি মাতো সভাসদ গণ ।
 টোকাৰীৰ জন্ম কথা শুনক সৰ্বজন ॥
 দক্ষনামে আসি টোকাৰী গোট ভৈলা ।
 বিশ্বৰূপে আসি আৰ টোকাৰী সাজিলা ॥
 তিনি নামে তিনি খণ্ড টোকাৰীয়ে ভৈলা ।
 তিনি গুণ নামে আৰ টোকাৰীখন হৈলা ॥
 ইঙলা পিঙলা আৰু সুষমা সুধমা ।
 এহি চাৰি গছি গুণা নিশ্চয়ে জাৰিবা ॥
 চাৰি খুটি কথা মই ভাঙি কওঁ সবাক ।
 দাম সুদাম বসুদা শ্ৰীদাম সাক্ষাত ॥
 ৰুদ্ৰ নামে কূটনী ব্ৰহ্মাৰ নামে ছাল ।
 হৰি নামে ৰাও কাঢ়ে শুনিবলৈ ভাল ॥
 বায়ু ৰূপ ধৰি হৰি তিনি বিদ্যা হয় ।
 বিষুদেৱে আসি আৰ ঘোঁৰা ৰূপ লয় ॥
 ডিঙিত থকা বটিয়াৰ কথা কওঁ সবাক ।
 কলি ৰূপ ধৰি হৰি থাকেহি সাক্ষাত ॥
 শুনিয়োক সৰ্বজন নধৰিব দায় ।
 টোকাৰীৰ জন্ম কথা এহি দৰে গায় ॥

বিহুতলিৰ 'কছাৰী ছেও'

ঢোলৰ 'বিহু-ছেও' বিলাকৰ ভিতৰত অতি পুৰণি আৰু জনপ্ৰিয় ছেওটো হ'ল 'কছাৰী ছেও'। বোধকৰো কছাৰী সম্প্ৰদায়ৰ বিহুসকলে প্ৰচলন কৰা বাবেই ছেওটোৰ সেই নাম হৈছে। এই ছেও কেৱল হুঁচৰিৰ বিহুমৰা অংশতহে বজোৱা হয় আৰু ইয়াত ডেকা বিহুৱাহে নাচিবৰ নিয়ম। আজিকালি কছাৰী ছেওক 'বুঢ়া ছেও' বুলিহে কয়। দুই একে বুঢ়া ছেওত বুঢ়াসকলেহে অংশ গ্ৰহণ কৰিব লাগে বুলি ক'ব খোজে যদিও আচলতে তেনে নহয়, ইয়াত ল'ৰা-বুঢ়া-ডেকা সকলোকে অংশগ্ৰহণ কৰা দেখা যায়, ডেকা বিহুৱাই অংশ ল'লে দেখিবলৈ বেছিকৈহে ভাল হয়। ছেওটো এই —

- ১। দাওঁ দেচ্ দাওঁ দিদাওঁ (টিমা লয়ত ৮ বাৰ মান)
দাওঁ .... দাওঁ ..... দাওঁ ..... দাওঁ ... (দ্ৰুত লয়ত) ...
তাখিত্ খিতা বিঘেন দাওঁ ঘেনি তিঘেন দাওঁ দাওঁ
তাখিত্ খিতা বিঘেন দাওঁ ঘেনি তিঘেন দাওঁ ।
তিঘেন দিঘেন খিতি ঘেনি তিঘেনিতাওঁ বিঘেন দাওঁ ঘেন
তিঘেন দাওঁ ঘেন খিতা বিঘেন দাওঁ ঘেন
উৰু ... ঘেনাওঁ .. উৰু.. ঘেনাওঁ, ঘেনাওঁ খিত ঘেন খিতি ঘেন দাওঁ দেচ্ দাওঁ ।
- ২। ধুক ধুক দাওঁ বোটি লেটেকুক দাওঁ বোটি (ভালে কেইবাৰ)
নাম : আসনতে বিচন চৰাই, শৰাইতে ম'ৰা চৰাই
পাত হেৰ সৰু সৰু খৰুৱা বেঙেনাৰ পাত ।
দাওঁ .... দাওঁ ..... তাখিত্ খিতা (১ নং পালচটো সম্পূৰ্ণকৈ বজাব) ...
- ৩। লেটেকুক ঠেতেকুক দাওঁ দেচ্ দাওঁ কুক (৫ বাৰমান)
ঘেনি তাওঁ ঘেনাওঁ খি- খি দিঘেন দাওঁ, ঘেনাওঁ খি- খি দিঘেন দাওঁ
ঘেনাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খি- খি দাওঁ, বিফাওঁ ফাওঁ —
ঘেনি তাওঁ ঘেনাওঁ খি - খি- দিঘেন দাওঁ, ঘেনাওঁ খি - খি দিঘেন দাওঁ
ঘেনাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খিতি খিতাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খিতি
তাখিত খিতা বিঘেন দাওঁ ... (মধ্য লয়ত ১ নং পালচ্ বজাব)

- ৪। লেটেকুক ঠেতেকুক দাওঁ দেচ্ দাওঁ কুক (৫ বাৰমান)
ঘেনি তাখি তাঘেন ... উৰু ... ঘেনি তাখি তাঘেন...
ঘেনাওঁ ঘেনাওঁ ঘেনাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খি খি দাওঁ বিফাওঁ ফাওঁ
ঘেনি তাখি তাঘেন .. উৰু .. ঘেনি তাখি তাঘেন
ঘেনাওঁ ... ঘেনাওঁ .... ঘেনাওঁ .... উদাওঁ উদাওঁ খিতি খিতাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খিতি
তাখিত খিতা বিঘেন দাওঁ (মধ্য লয়ত ১ নং পালচ্ বজাব)
- ৫। ৰধুমণি চুধুমণি দাওঁ দেচ্ দাওঁ উৰু (৫বাৰ মান)
ঘেনাওঁ বিখি দাওঁ ঘেনি ঘেনাওঁ বিখি দাওঁ (২ বাৰ)
ঘেনাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খি - খি দাওঁ, বি ফাওঁ ফাওঁ —
ঘেনাওঁ বিখি দাওঁ ঘেনি ঘেনাওঁ বিখি দাওঁ (২ বাৰ)
ঘেনাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খিতি খিতাওঁ উদাওঁ উদাওঁ খিতি
তাখিত খিতা বিঘেন দাওঁ (মধ্য লয়ত ১ নং পালচ্ বজাব)
দাওঁ দেচ্ দাওঁ খিতি ঘেন ঘেন ঘেন ঘেন
তিঘেন বিঘেন দাখি ঘিন ঘেন
ঘেনি দাখি দাখি দাখি
ঘেনাওঁ উদাওঁ খিতি ঘেনি দিঘেন দাখি দাখি দাখি (২ বাৰ)
ঘেনাওঁ উদাওঁ খিতি ঘেনি দাওঁ ...
- ৬। ঘেনি তাখি তাখি ঘেনি দিঘেন দাখি দাওঁ (২বাৰ)
ঘেনি তাখি তাখি ঘেনি দিঘেন দাখি তাঘেন
ঘেন - ঘেন - ঘেনি দাওঁ (৩ বাৰ)
ঘেন খিতা বিঘেন দাওঁ (৩ বাৰ) ঘেনা খিত্ ।

এই 'কছাৰী ছেও'ত নাচোতে নাচনী (বিহুৱা ডেকা) কেতিয়াবা চৰাই উৰাদি উৰিব লাগে, কেতিয়াবা প্ৰচণ্ড ধুমুহাত গছ-গছনিৰ যেনে অৱস্থা হয় তেনে কৰিব লাগে। প্ৰথম পালচটো টিমা লয়ত দুবাৰ বজায় আৰু দুয়োবাৰেই নাচনী আঠু কঢ়া নিচিনা কৰি নাচে। দ্বিতীয় পালচৰপৰা শেষলৈকে থিয় হৈ মণ্ডলাকাৰে ঘূৰি ঘূৰি নাচিব লাগে। এই অংশৰ-পৰা কঁকালৰ নাচোনো প্ৰকট হয়। এই ছেওত নাচনীয়ে বাঁও ভৰিটো বিশেষ কৌশলেৰে সোঁ ভৰিৰ আগেদি আগবঢ়াই মণ্ডলটোত আগবাঢ়ি গৈ থাকি নাচ দেখুৱাব লাগে। এই ছেওৰ নাচোন ভংগীত অলপ সত্ৰীয়া নাচৰ প্ৰভাৱ পৰা যেন লাগে।

